

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mateja Edelbaher

Medijska reprezentacija dela v času tranzicije: poročanje o stečajih v mariborski regiji

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mateja Edelbaher

Mentor: doc. dr. Ilija Tomanić Trivundža

Medijska reprezentacija dela v času tranzicije: poročanje o stečajih v mariborski regiji

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Iskrena hvala mentorju doc. dr. Iliji Tomaniću Trivundži za neprecenljivo strokovno pomoč in nasvete pri pisanju diplomskega dela.

Predvsem pa hvala mojima sončkoma za vso njuno podporo in razumevanje.

Medijska reprezentacija dela v času tranzicije: poročanje o stečajih v mariborski regiji

Delo je bilo v času tranzicije priča spremembam, ki jih je narekoval nov model gospodarstva, uvajanje sprememb v politikah na področju trga dela in posledične strukturne spremembe. Ta čas so zaznamovali stečaji tovarn, ki so bile simbol delavstva v samoupravnem socializmu in so točka, v kateri se artikulira boj v ideologiji dela dveh (nasprotujočih si) gospodarskih in družbenih sistemov ter izrazijo vrednote, ki so značilne zanj. Ker se v poročanju o stečajih sooči interes delavcev in države oziroma kapitala, se v medijski reprezentaciji manifestirajo ideoloških diskurzi, ki konstruirajo pomen dela. Za analizo medijskih tekstov o stečajih Elektrokovine, Tovarne avtomobilov Maribor in Hidromontaže sem uporabila metodologijo diskurzivne analize, ki temelji na vsebinski analizi diskurza in tekste povezuje z družbenim kontekstom. Analizirala sem poročanje Dela kot osrednjega nacionalnega tiskanega dnevnika in Večera kot osrednjega regionalnega tiskanega dnevnika. Z analizo diskurza sem identificirala ideološke diskurze na osnovi katerih so mediji skonstruirali pomene, povezane z delom, in s tem podala odgovor na osrednje raziskovalno vprašanje: Kako medijski diskurz konstruira delo in vrednote dela pri poročanju o stečajih v času tranzicije?

Ključne besede: ideologija, analiza diskurza, novice, tranzicija, reprezentacija (dela).

Media representation of work during transition: reports on bankruptcies in the Maribor region

In the period of transition in Slovenia, work witnessed changes caused by the new model of economy with the initiation of changes in policies of the labor market that resulted in vast structural changes. This period was marked by bankruptcies of major factories, which were a symbol of the working class during socialism. Those bankruptcies are the point in which the struggle between work ideologies of two (conflicting) economic and social systems is articulated. Reporting on bankruptcy confronts interests of workers and the state/capital, thus media representations manifest ideological discourses that construct the meaning of work. For the analysis of media texts on bankruptcies of Elektrokovina, Tovarna avtomobilov Maribor and Hidromontaža, I used the methodology of discursive analysis, based on content analysis of discourses that connects texts with the social context. The scope of analyzed media reports includes the central national printed daily, Delo and the main regional printed daily Večer. Through discourse analysis I identified ideological discourses, which were the basis for the media constructed meanings inherent to work and thus gave an answer to the central research question: How does media discourse construct work and work values in the reporting of bankruptcies during the transition period?

Keywords: ideology, discourse analysis, news, transition, representation (of work).

KAZALO

1	UVOD	6
2	OPREDELITEV DELA V ČASU TRANZICIJE	8
2.1	Spremembe trga dela.....	9
2.2	Preobrazba industrijskih odnosov in spremembe institucij dela.....	12
3	SPREMEMBA VREDNOT V ČASU TRANZICIJE	16
4	DELOVANJE IDEOLOGIJ	22
4.1	Neoliberalizem kot prevladujoča ideologija in alternativne ideologije	24
4.2	Ideološki diskurzi v času tranzicije.....	26
5	VLOGA MEDIJEV V USTVARJANJU POMENOV IN MEDIJSKI DISKURZ	30
5.1	Reprezentacija in mediji.....	31
5.2	Diskurz novic.....	33
6	DISKURZIVNA ANALIZA MEDIJSKIH TEKSTOV O STEČAJIH V NAJVEČJH MARIBORSKIH INDUSTRIJSKIH PODJETJIH.....	38
6.1	Industrijska podjetja v tranziciji.....	39
6.2	Predstavitev metode analize in opis vzorca.....	40
6.3	Reprezentacija dela v medijskih tekstih o stečajih	46
6.3.1	Stečaj Elektrovine	46
6.3.2	Stečaj Tovarne avtomobilov Maribor – Tam	52
6.3.3	Stečaj Hidromontaže	60
7	SKLEP.....	64
8	LITERATURA	68

1 UVOD

Tranzicija je bila obdobje velikih sprememb v slovenski družbi in gospodarstvu. Osamosvojitve Slovenije je zaznamoval večinski konsenz družbe o preoblikovanju gospodarskega in družbenopolitičnega sistema, kar je s seboj prineslo velika pričakovanja ljudi glede prihodnosti. Že prva leta tranzicije pa so pokazala realnost strukturnih sprememb v gospodarstvu in družbi, ko se je povečevala negotovost z večanjem brezposelnosti predvsem na račun prestrukturiranja gospodarstva.

Delo je bilo v času tranzicije priča spremembam, ki jih je narekoval nov model gospodarstva, v katerem so se spreminjale institucije dela, uvajale nove politike na področju trga dela, prišlo je do strukturnih sprememb in podobno (Ferfila in Philips 2011; Stanojević in drugi 2001; Stanojević 2012). S spremembo gospodarskega modela je povezana tudi sprememba vrednot dela (Pleskovič 1994), s tem pa delovanje ideologij, ki so tesno povezane z ustvarjanjem pomenov v družbi (van Dijk 2006). Glede na to, da je veliko literature o ekonomskem vidiku tranzicije, manj pa o družbeni komponenti strukturnih sprememb in spremembah vrednot (Hanžek in Šuštaršič 1999; Adam in Makarovič 2002), je tudi področje medijske reprezentacije dela v času tranzicije precej neraziskano področje.

Razumevanje postsocialističnega obdobja ne temelji le na poznavanju tranzicije z vidika zgodovinskega obdobja (modernizacije) ali gospodarskih sprememb (neoliberalne ekonomske doktrine), temveč tudi vidika konstrukcije družbenega znanja. Zato je pomembno, da se identificirajo ideološki diskurzi in prakse v tranziciji (Vodopivec 2012). Glede na to, da je ideologija v funkciji odnosa med povedanim in družbenim kontekstom (Eagleton 1991), je smiselno analizirati manifestacijo ideologije dela prek različnih diskurzov v medijski reprezentaciji (Macdonald 2003), saj se na ta način konstruirajo pomeni konceptov v naših mislih z uporabo jezika (Hall 1997). Relevantno je torej vprašanje, kako je ideologija re-producirana prek diskurzov v novicah (Hartley 1982).

V diplomski nalogi se zato nameravam ukvarjati z raziskovanjem medijske reprezentacije dela v času, ko se je gospodarski sistem spreminjal iz samoupravnega socializma v tržno

gospodarstvo. Ta čas je bil zaznamovan z velikimi strukturnimi spremembami, med katerimi so dokončen prehod iz ekonomije ponudbe v ekonomijo povpraševanja (še zlasti na trgu delovne sile) ter premik iz industrijske k storitveni ekonomski usmeritvi (Ferfila in Phillips 2011). Zaznamovali so jih tudi številni stečaji, ki so prinesli zaprtje tovarn (Lorenčič 2010), te pa so bile simbol delavstva v samoupravnem socializmu. Stečaji tovarn so tako točka v kateri se artikulira boj v ideologiji dela dveh (nasprotujočih si) gospodarskih in družbenih sistemov ter vrednote, ki so značilne zanj. Ker so stečaji podjetij dogodki, v katerih se sooči interes delavcev, države oziroma kapitala, bom analizirala medijske tekste o stečajih tovarn v času tranzicije, ko so se spreminjale vrednote povezane z delom. Osnovno vprašanje, na katero želim odgovoriti, je: Kako medijski diskurz konstruira delo in vrednote dela pri poročanju o stečajih v času tranzicije?

Na osnovi teoretičnega okvirja o delu in vrednotah dela v času tranzicije, delovanju ideologij in diskurzov ter načinu kako mediji z reprezentacijo ustvarjajo pomene, bom v empiričnem delu analizirala diskurze v medijskih tekstih o stečajih največjih tovarn. Glede na to, da so se stečaji velikih industrijskih podjetij dogajali v največjem številu v mariborski regiji v letih 1993 in 1996, bom analizirala medijske prispevke v tem obdobju, in sicer o stečajih Elektrokovine, Tovarne avtomobilov Maribor in Hidromontaže. Analizirala bom poročanje Dela kot osrednjega nacionalnega tiskanega dnevnika in Večera kot glavnega regionalnega tiskanega dnevnika. Medijske tekste nameravam analizirati z metodologijo diskurzivne analize, kot jo uporablja van Dijk (2000, 38–41), saj temelji na vsebinski analizi diskurza, ki sistematično opisuje strukture in strategije teksta in govora ter jih povezuje z družbenim kontekstom. Na ta način želim identificirati ideološke diskurze, na osnovi katerih so mediji skonstruirali pomene, povezane z delom in vrednotami dela v času tranzicije.

2 OPREDELITEV DELA V ČASU TRANZICIJE

Obdobje tranzicije se nanaša na čas po padcu berlinskega zidu, ki je prinesel začetek preoblikovanja gospodarskega in družbeno-političnega sistema v državah nekdanjega socialističnega bloka, med katere je spadala tudi Jugoslavija. V tem obdobju ni šlo le za preoblikovanje gospodarstva in preoblikovanje lastnine, temveč za spreminjanje »osnovnih ideoloških izhodišč in prevladujočega vrednostnega sistema družbe« (Hanžek 1998, 9).

Slovenija se je osamosvojila leta 1991, vendar se za začetek tranzicije v Sloveniji šteje leto 1989, saj se je konec leta 1988 v Jugoslaviji začela spreminjati zakonodaja,¹ ki je prekinila tradicijo samoupravnega socializma (Ferfila in Philips 2011). V obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije in po njem je tako prišlo do transformacije sistema samoupravnega socializma z reguliranim trgom v demokratični sistem s socialno tržno ekonomijo (Stanojević 2001). Za Slovenijo je to pomenilo soočenje z izzivi za okrevanje gospodarstva in zmanjševanje brezposelnosti ter preobrazbo oziroma nastajanje novih ekonomskih institucij kakor tudi institucij dela po vzoru kapitalskih trgov Zahodne Evrope (Ferfila in Philips 2011). V tem obdobju se je spremenil tudi politični sistem, ki se je iz enostrankarskega preobrazil v večstrankarskega in s tem institucionaliziral pluralizem pogledov in prepričanj (Adam in drugi 2008).

Socialno tržno gospodarstvo je opredeljeno kot uradni cilj slovenske tranzicije, kar izhaja iz Ustave Republike Slovenije (Stanojević 2001, 6). Slovenski model tranzicije je temeljil na tako imenovani postopnosti in zavračanju doktrine šoka, previdnosti pri uvajanju reform in pomembni vlogi stare menedžerske elite (Adam in Makarovič 2002, 374). Ključna družbeno-ekonomska sprememba, ki se je v Sloveniji zgodila v poznih osemdesetih letih je bila sprememba lastniških odnosov. Ta je s sabo prinesla spremembo institucij trga dela, nov sistem industrijskih odnosov, nove mehanizme za določanje plač, pa tudi spremembo orientacije na zunanje trge s ciljem vstopa v

¹ Zakon o podjetjih je bil objavljen v Uradnem listu SFRJ 31. 12. 1988, v naslednjih letih je sledila še sprememba zakonodaje na področju delovnih razmerij.

Evropsko unijo (Ferfila in Philips 2011). Vse to je pomenilo tudi veliko strukturno spremembo trga dela.

2.1 Spremembe trga dela

Konec osemdesetih let je sprememba zakonodaje,² ki ureja delovna razmerja, omogočila prenos pravic odločanja z delavcev na lastnike kapitala, vključno s pravico do odpuščanja delavcev, kar je bistveno spremenilo odnos med delom in kapitalom. To je bila za trg dela precej bolj bistvena sprememba kot sprememba gospodarskega modela iz reguliranega v tržni sistem, kot pravita Ferfila in Philips (2011, 355): »Šlo je za neke vrste kontra-revolucijo tisti, ki se je zgodila v Titovi Jugoslaviji, v središču katere je bil trg dela.« in nadaljujeta, da je trg dela tisti, kjer se skriva srž tranzicije.

Za trg dela in posledično za odgovornost do zagotavljanja dela je bila najbolj bistvena sprememba varnosti zaposlitve, ki je bila v Jugoslaviji zagotovljena z ustavo. Prej omenjena sprememba zakonodaje in prehod na tržno gospodarstvo sta ukinila varnost zaposlitve s tem, ko je država opustila vlogo tistega, ki zaposlitve zagotavlja in jih varuje. Delavce je bilo poslej dovoljeno odpustiti in odgovornost za iskanje službe se je prenesla na posameznika (Vodopivec 1995), tako se je povečala tudi samoiniciativnost posameznika (Adam in drugi 2008). Poleg tega je nova zakonodaja na področju delovnih razmerij le-ta opredelila kot dvostransko razmerje med delavcem in delodajalcem v obliki pogodbe o zaposlitvi (Stanojević in drugi 2001), kar prav tako priča o prenosu odgovornosti za zagotavljanje dela na posameznika in uveljavljanje načel tržne ekonomije.

V sistemu samoupravljanja je bila brezposelnost zelo redek pojav; kot izpostavi Svetlik (v Ferfila in Philips 2011, 324), je bila posledica reform, ki so se v Jugoslaviji začele leta 1989, takšna, da »tisoči posameznikov, ki verjetno nikoli prej niso pomislili na

² Leta 1989 je bil v Jugoslaviji sprejet Zakon o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja (UL SFRJ, št. 60/89), leta 1990 pa še Zakon o delovnih razmerjih (UL RS-stari, št. 14/90, 5/91, 10/91), ki se je uporabljal tudi po osamosvojitvi v Republiki Sloveniji (Stanojević in drugi 2001, 77).

brezposelnost, so jo po reformi(ah) izkusili«. Spremembe zakonodaje na področju gospodarskih družb in delovnih razmerij niso le zmanjšale varnosti zaposlitve v smislu možnosti odpuščanja, zaradi delovanja podjetij v skladu s trgom so povezane tudi z vse številnejšimi stečaji podjetij in s povečanjem brezposelnosti (Adam in Makarovič 2002). Odpiranje slovenske ekonomije evropski konkurenci in izguba trgov nekdanje Jugoslavije, svetovna kriza v začetku devetdesetih let in umik državne podpore podjetjem – vse to je botrovalo tranzicijski krizi, ki je svoje dno dosegla 1993 (Stanojević in drugi 2001, 75), ko je bilo konec leta v Sloveniji registriranih največ brezposelnih oseb, in sicer 137.142 (Zavod za zaposlovanje Republike Slovenije, 2016).

K spremembam na trgu dela so pripomogle tudi spremembe strukture gospodarskih dejavnosti. Kot posledica opuščanja samoupravnega socializma in komunističnega modela industrializacije, kjer je bil poudarek na težki industriji, se je na račun zmanjševanja (pomena) proizvodnega sektorja in istočasnega razvoja storitvene industrije spremenilo tudi razmerje med obema v korist storitvene dejavnosti. Delež industrijske dejavnosti v Sloveniji se je v obdobju med 1991 in 1999 zmanjšal s 45,1 odstotka na 37,9 odstotka, medtem ko se je delež storitvenih dejavnosti v istem obdobju povečal z 39,9 odstotka na 51,3 odstotka (Ignjatović 2001, 96). Glede na strukturno distribucijo delovne sile v začetku devetdesetih let Svetlik (v Ferfila in Philips 2011, 391) ugotavlja, da je bila Slovenija pred močnim pritiskom na mobilnost delovne sile iz proizvodnje v servisne dejavnosti.

Vpliv strukturnih sprememb na trg dela je bil posebej izrazit v proizvodnem sektorju, kjer se je število delavcev v prvi polovici devetdesetih zmanjšalo za 1/3, tako da so med letoma 1990 in 1994 skoraj 60 odstotkov brezposelnosti predstavljali proizvodni delavci (Ferfila in Philips 2011, 399). Dejansko se je s poglobljanjem gospodarske krize, stečaji in slabšim poslovanjem podjetij brezposelnost najbolj razširila med starejšimi in slabše kvalificiranimi delavci, ki so prej delali v proizvodnji in niso bili kvalificirani za prezaposlitev v rastoč storitveni sektor (Stanojević in drugi 2001; Ferfila in Philips 2011). Delež starejših brezposelnih se je v obdobju med 1988 in 1998 povečal s 14,5 odstotka na 46,7 odstotka vseh iskalcev zaposlitve (Ignjatović 2001, 100). Kot reakcija na

povečano brezposelnost je bil sprejet ukrep pasivne politike zaposlovanja, ki je pomenil predčasno upokojevanje (Ignjatović 2001, 103). Zmanjšanje brezposelnosti z ukrepi predčasnega upokojevanja je zmanjšalo obseg delovno aktivnega prebivalstva, vendar posledica ni bila le manj brezposelnih, temveč tudi manj denarja v pokojninski blagajni, kar je pomenilo »večji pritisk na delovno aktivne« (Ignjatović 2001, 103).

Sprememba trga dela je prinesla tudi spremembo politike plač. Te so postale deregulirane leta 1991, pred tem je deloval sistem uravnilovke, ne glede na to, kolikšen je bil prispevek posameznika oziroma koliko je podjetje ustvarilo. Z reformami in uvedbo nove zakonodaje, ki je regulirala trg dela, je bil plačni sistem v Sloveniji urejen s kolektivnimi pogodbami. V začetku sta bili dve, ena za gospodarski sektor in ena za javnega (Ferfila in Philips 2011, 360–361).

Čeprav so plače na splošno rastle, je v novem sistemu postala evidentna plačna neenakost, ki je bila v nasprotju s prejšnjim sistemom. Plače bolje izobraženih so se v povprečju od leta 1987 do leta 1993 podvojile, potem pa ustalile na tem nivoju (Vodopivec v Ferfila in Philips 2011, 417–418). Zaradi nizkih plač najslabše plačanih je bil v letu 1995 uveden institut zagotovljene minimalne plače. Politika plač je s predvidenimi mehanizmi zagotavljala, da se je minimalna plača ohranjala vsaj na nivoju 40 odstotkov povprečne plače (Hanžek 1998, 66–67). V dokumentih o politiki plač je bilo po letu 1995 omejeno tudi gibanje visokih poslovodnih plač, s čimer se je disperzija plač zmanjšala glede na stanje leta 1990 (prav tam).

Transformacija trga dela je trajala do začetka novega tisočletja. Značilnosti novega trga dela so predvsem dvostransko urejena delovna razmerja in kolektivna pogajanja socialnih partnerjev, ki so osnova za politike plač in trga dela (Stanojević in drugi 2001, 74–92), ter visoka stopnja pravne zaščite zaposlitve, ki je v Sloveniji med najvišjimi v srednji in vzhodni Evropi (Adam in drugi 2008, 54).

2.2 Preobrazba industrijskih odnosov in spremembe institucij dela

Značilnosti industrijskih podjetij v obdobju samoupravljanja so bile poleg tega, da je šlo za delovno intenzivne organizacije, ki so temeljile na množični proizvodnji standardiziranih produktov, predvsem to, da so bila precej zaščitena znotraj Jugoslovanskega trga. Podjetja so bila v samoupravnem socializmu del lokalnih skupnosti, v središču sistema je bila širša družina. Kot pravi Stanojević (2012, 861), je bila pri tem prisotna kombinacija formalne in neformalne ekonomije na nivoju lokalne skupnosti. Družini je dohodek iz podjetja pomenil glavni vir socialne varnosti, vendar je bil le eden od virov obstoja – ti so bili porazdeljeni med prostovoljno delo v skupnosti in neformalne vire zaslužka. Temu pritrjujejo tudi pogovori z zaposlenimi delavci v slovenskih tovarnah (Vodopivec 2012, 613), ki kažejo, da se spomini posameznikov na tovarne prepletajo z družinskimi spomini, delavci pa precejšen pomen pripisujejo dolžini in stabilnosti obstoja tovarne. Skrb za ravnovesje teh mikroskupnosti je bil temeljni vir legitimizacije političnih elit, ki so svojo moč gradile na diskurzu »razvoja samoupravljanja« in »razvoja samoupravnih lokalnih skupnosti« (Stanojević 2012, 862).

Z začetkom tranzicije je bilo to ravnovesje pod močnim pritiskom nezadovoljstva družbe. Delavci so podjetja dojemali kot svojo lastnino, v katero so leta vlagali s svojim delom, in so nasprotovali takojšnji privatizaciji vsega. To so izrazili z množičnimi stavkami, ki so svoj vrhunec dosegle leta 1992, ko je bila v Sloveniji sprejeta odločitev za postopno privatizacijo in vključitev delavcev v upravljanje podjetij (Ferfila in Philips 2011). Delavsko nezadovoljstvo, ki se je izrazilo z naraščajočim sindikalnim gibanjem, je pokazalo mobilizacijsko moč sindikatov. Njihovega vpliva politične stranke oziroma vlade niso mogle prezreti, kar se kaže tudi v kompromisni odločitvi parlamenta glede privatizacije, ki je podprla notranje odkupe in s tem v privatizacijo vključila vse ključne akterje – državo, menedžerje in delavce. Posledično so se sindikati vključili v procese nastajanja politik in postali neokorporativne posredne organizacije, katerih vpliv se je v letih med 1992 in 1996 le še večal (Stanojević 2012, 863–364). Stavke, ki so sledile implementaciji novega zakonodajnega okvirja po letu 1993, so bile bistveno manj

množične in njihov boj je bil usmerjen v plače, ne več v sistemske rešitve (Ferfila in Philips 2011, 367).

Tranzicija v sistem tržnega kapitalizma se je zgodila s privatizacijo družbene lastnine, kar je poleg spremembe lastništva pomenilo zamenjavo sistema samoupravljanja s sistemom korporativnega upravljanja, ki je značilen za tržni kapitalizem. Toda še desetletje potem, ko se je proces tranzicije začel, so delavci ohranili velik delež lastništva podjetij, ob tem pa je soupravljalvska zakonodaja predstavnikom delavcev oziroma sindikatom zagotovila velik vpliv na oblikovanje politik trga dela (Ferfila in Philips 2011). Ferfila in Philips (2011, 424) pravita: »Postopen pristop k transformaciji lastninskih pravic je prispeval k »mehki« tranziciji odnosov med kapitalom in delom.«

Raziskava Prašnikarja et al. (v Adam in Makarovič 2002, 375) kaže, da se je kasneje notranje lastništvo zaposlenih zmanjševalo, lastništvo menedžerjev pa povečevalo. Adam in Makarovič (2002, 373) ugotavljata, da se je na osnovi tega pojavil značilen tip »managerskega kapitalizma«, v katerem so menedžerji prevzeli vlogo lastnikov oziroma med njimi ni bilo več jasne ločnice. Poleg tega so menedžerji državnih podjetij dobili moč tudi na račun »strateškega umikanja države iz gospodarstva« (Stanojevič v Ferfila in Philips 2011, 359). Vse to in dejstvo, da se je v institucijah obdržala dediščina samoupravljanja, Stanojevič (v Ferfila in Philips 2011, 322) opredeljuje kot nadaljevanje obstoječe strukture upravljanja brez vpeljave kakšnih bistvenih sprememb.

Brezposelnost je bila tako kot v prejšnjem sistemu tudi v tranziciji družbeno in politično nesprejemljiva. To se je pokazalo tudi pri ekonomskih rešitvah, ki so bile povezane z povečanjem brezposelnosti, zato so v iskanje rešitev vključili sindikate (Stanojevič 2012). Rezultat tega je bil prvi socialni sporazum leta 1994, ki je opredelil ključne parametre oblikovanja plačne politike, in ustanovitev Ekonomsko-socialnega sveta, s katerim so sindikati dobili permanenten vpliv oziroma možnost sodelovanja pri oblikovanju politik. Kot pravi Stanojevič (2012, 865), je takšna »institucionalizacija korporativnih mehanizmov precej prispevala k stabilizaciji levosredinske hegemonije v Sloveniji.«

Pri transformaciji iz samoupravljanja v soupravljanje je Slovenija upoštevala dediščino vključenosti delavcev v upravljanje, kar je opredelila v svojem zakonodajnem okviru.³ S tem je bila dana tudi osnova za transformacijo sindikatov v pogajalske partnerje vlade pri odločitvah o upravljanju ekonomskih odnosov (Stanojević in drugi 2001, 80–86). Posledična sprememba institucij na nivoju podjetja je bilo soupravljanje, na nivoju države pa kolektivna pogajanja sindikatov, delodajalcev in vlade ter socialni sporazumi (Adam in drugi 2008).

Institucije samoupravljanja na nivoju podjetij (sindikati, svet delavcev) so s prejetjem Zakona o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja leta 1989 izgubile pravice predvsem na področju določanja plač (Ferfila in Philips 2011, 360). Spremenjene vloge sindikatov in svetov delavcev so se oblikovale z novim zakonodajnim okvirjem; soupravljanje delavcev v okviru korporativnega upravljanja v podjetjih je bilo tako opredeljeno v Zakonu o sodelovanju delavcev pri upravljanju. Temeljilo je na značilnostih nemškega modela soodločanja, ki zaposlenim omogoča različne načine vključevanja v upravljanje preko sveta delavcev ali delavskega zaupnika, omogoča pa jim tudi sodelovanje v poslovodstvu in nadzornih svetih (Stanojević in drugi 2001).

Sindikati, ki so bili v obdobju socializma predstavniki vseh družbenih kategorij, so se v začetku devetdesetih najprej začeli združevati na osnovi politične diferenciacije, vendar so se že kmalu zatem začeli udejanjati na osnovi interesne cepitve med zaposlenimi v javnem sektorju in po panogah v gospodarstvu (Stanojević in drugi 2001, 80–81). Ob tem je pomembno tudi dejstvo, da so sredi devetdesetih let proizvodni delavci v sindikatih predstavljali 70 odstotkov članstva (Stanojević 2012, 864).

Z uvedbo soupravljalvske zakonodaje so sindikati na nivoju podjetij prevzeli vlogo organizacije svetov delavcev, medtem ko je bila na nivoju države njihova vloga v pogajanjih za plače znotraj kolektivnih pogodb (Ferfila in Philips 2011). V ta namen je bil na nivoju države leta 1994 ustanovljen Ekonomsko-socialni svet, tripartitna institucija, prek katere so imeli sindikati vpliv na reguliranje trga dela, s kolektivnimi pogajanjmi kot

³ Leta 1993 sta bila sprejeta Zakon o sodelovanju delavcev pri upravljanju (UL RS, št. 42/93) in Zakon o reprezentativnosti sindikatov (UL RS, št. 13/93).

najpomembnejšim elementom določanja politike plač (Adam in drugi 2008). Na krovnem nivoju so sindikati podpirali politike evropeizacije in tako je bil leta 1995 v okviru njihovega delovanja sprejet tudi prvi socialni sporazum, ki je določal politiko rasti plač (Stanojević in drugi 2001, 83–84). Sindikati so tako na nivoju države kot na nivoju podjetij izkazovali moč in vpliv pomembnega gospodarskega in družbenega akterja.

3 SPREMEMBA VREDNOT V ČASU TRANZICIJE

Vsak družbeni sistem obstaja kot kombinacija elementov dveh osnovnih dimenzij, družbene strukture in kulture, zato lahko trdimo, da se strukturne spremembe dogajajo skupaj s spremembami vrednot (Hafner-Fink 2006). Za delovanje novih vrednot je bila potrebna preobrazba institucij socialističnega sistema; Pleskovič (1994, 46–47) pravi: »Različne ekonomske politike poudarjajo različne vrednote in vodijo do različnih rezultatov.« Institucionalni in regulatorni okvir, ki se je na novo postavil s transformacijo sistema, je dal osnovo za družbene spremembe in s tem povezane spremembe vrednot (Pleskovič 1994).

Vrednote so tiste, ki jih imamo za osnovno vezivo družbe, in te so se začele spreminjati že v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije. Ideološko in vrednotno izhodišče komunizma se je začelo spreminjati že, ko politično gospodarski vidik na videz še ni bil toliko podvržen spremembam (Musek 1995). Pirnat (1994, 57) pravi: »Čas hitrih družbenih sprememb povzroča hud stres v družbenem vezivu, ki ima močne učinke na vseh ravneh družbene kohezije. Spreminjanje socialistične družbe v demokracijo in tržni način gospodarjenja (postsocializem) je nedvomno tak čas, ki zahteva v veliki meri razpad prejšnjega veziva in nastanek novega.« Te družbene spremembe pa povzročajo še dodatno negotovost zaradi postopnega spreminjanja institucij starega družbenega sistema (Pleskovič 1994).

Pri prehodu iz socialističnega političnega in ekonomskega sistema v tržni kapitalizem in demokracijo so se spremenile osnovne vrednote sistema. Vrednote komunizma, kot jih je na osnovi komunistične literature opredelil Pečjak (1995, 109), so bile: kolektivizem, državno lastništvo, egalitarizem, tovarištvo in solidarnost, nestrpnost do nasprotnikov, internacionalizem, konformizem, ateizem. Temeljna vrednota novega sistema je postala svoboda tako na nivoju posameznika kot na nivoju trga. Ob tej se je s spremembo družbenega sistema uveljavila individualistična ideologija liberalizma, pri čemer je po Pirnatovem mnenju (1994, 62) prišlo do pretiranega poudarjanja individualizma, ki ne

upošteva, da so pravice povezane z dolžnostmi in omejene z javno koristjo oziroma skupnim dobrim.

V tranziciji se je uveljavila tekmovalnost kot sredstvo za razvoj družbe in gospodarstva. Poročilo o človekovem razvoju za Slovenijo (Hanžek 1998, 9) ob tem pravi, da je »preveliko povečanje razlik, ki ne temeljijo na boljšem delu, ampak izhajajo iz sumljive privatizacije, denacionalizacije, korupcije in vmešavanja političnih strank v gospodarstvo zaradi ozkih strankarskih ali osebnih interesov, pa tudi samodoločanja privilegijev politikov v veliki meri razvrednotilo idejo ustvarjalne tekmovalnosti kot sredstva družbene promocije.« Pirnat (1994, 61) piše o tem, da so direktorji podjetja imeli za svojo lastnino, na ta način pa so jih tudi upravljali in si prisvajali presežno vrednost. To in različna prisvajanja javne lastnine so po njegovem mnenju pripeljala do tega, da so nekateri obogateli na očitno protipraven in neetičen način. Ker takšno delovanje ni bilo sankcionirano, je pod vprašaj postavljalo nekatere temeljne vrednote in razmerja med dohodki in premoženjem ter delom in prizadevanjem (prav tam).

Tekmovalnost je zamenjala egalitarizem, ki je bil ena temeljnih vrednot prejšnjega sistema. Za slednjega se v neoliberalni ideologiji meni, da »uničuje iniciativo in svobodo, na kateri temelji tržni sistem« (Pleskovič 1994, 45). Tržni kapitalizem regulira razporeditev dohodka z davki, pri čemer ekonomski sistem stremi k doseganju Paretovega izboljšanja, kjer ne bo nihče na slabšem, nekateri pa bodo na boljšem; gre za uveljavljanje koncepta skupnega oziroma splošnega dobrega (Pleskovič 1994). Osnova za delovanje takšnega konkurenčnega tržnega sistema in svoboščin je visoko razvit pravni sistem, ta in lastninske pravice pa so temelj moderne demokratične družbe. Z uporabo zakonodaje so najbolj vidne dejanske vrednote družbe, pri čemer imajo osrednjo vlogo pravne institucije, ki s svojim delovanjem zagotavljajo ne le skladnost s predpisi, temveč tudi pravičnost, ki je pomembna za družbeno stabilnost (Kranjc 1994).

V prejšnjem sistemu sta egalitarizem in avtoritarnost, ki sta po definiciji Županova (v Bernik in Malnar 2002, 139) sestavini »egalitarnega sindroma«, zagotavljala osnovo za stabilnost in sta bila temeljna elementa v komunikaciji med socialistično politično elito in manualnimi delavci. Vladajoče elite so uporabljale ideološki diskurz egalitarizma, v

katerem so bili vladajoči razred delavci, družba je bila predstavljena kot brezrazredna oziroma enorazredna, družbene razlike v njej pa so bile majhne (Hafner-Fink 2006). »Egalitarni sindrom« v smislu enakomerne porazdelitve ekonomskih in drugih družbenih nagrad med nosilce funkcionalno različnih vlog je bil v središču distributivne ideologije v Jugoslaviji, vendar je bil že takrat v nasprotju s profesionalnimi vrednotami strokovnjakov in vodilnih v gospodarstvu, ki niso imeli istih vrednot kot manualni delavci (Bernik in Malnar 2002).

Podatki javnomnenjskih raziskav o odnosu do egalitarizma, če ga merimo po odnosu do dohodkovnih neenakosti so pokazali, da so bili izobraženci in manualni delavci leta 1975 izenačeni, v osemdesetih so stališča izobražencev postala izrazito bolj neegalitarna in je bila razlika kar 20 odstotnih točk⁴ (Bernik in Malnar 2002, 148–150). Z večanjem razlik v družbenem statusu na račun večanja razlik v plačah se je v slovenski populaciji večala tudi podpora egalitarizmu, ki je leta 1984 znašala 63 odstotkov, leta 1996 pa že 72,9 odstotka⁵ (Hafner-Fink 2006, 137). V skladu s podporo egalitarizmu je bilo za to obdobje značilno, da so ljudje odgovornost za zmanjšanje razlik v plačah pripisovali vladi (prav tam). Nihanja v podpori egalitarizmu pa kažejo tudi na to, da se strukturne spremembe družbe lahko zgodijo dokaj hitro, medtem ko so spremembe vrednot dolgoročnejši proces, ob tem pa ni nepomembno, da so spremembe vrednot hkrati tudi pomembni dejavniki strukturnih sprememb (Hafner-Fink 2006).

S formalin zmanjševanjem veljave egalitarizma so povezane tudi spremembe socialne varnosti. V prejšnjem sistemu so bile službe zagotovljene vsem, poleg tega pa so se tudi plače uravnavale med različnimi podjetji (Ferfila in Philips 2011). Vrednota socialne varnosti je v tranziciji zaradi možnosti in dejanske izgube dela predvsem delavcev v proizvodnji dobila povsem drugačen pomen. Pri tem socialna varnost zaposlitve ni bila povezana le z izgubo prihodka, temveč tudi z družbenim statusom. To je pomembno predvsem v kontekstu množičnih odpuščanj zaradi propadanja, stečajev in reorganizacij podjetij (Hanžek in Šuštaršič 1999), kar je bilo najbolj izrazito predvsem v industrijskih

⁴ Podatke sta zbrala Bernik in Malnarjeva na osnovi raziskave Slovensko javno mnenje, CJM, FDV.

⁵ Podatke o podpori egalitarizmu za zmanjšanje plačnih razlik je Hafner-Fink zbral na osnovi raziskave Slovensko javno mnenje, CJM, FDV.

podjetjih (Lorenčič 2010). Kot pravita Hanžek in Šuštaršič (1999, 12), je bila najpomembnejša sprememba družbene stratifikacije prav sprememba vrednotnega sistema deklarirane socialne enakosti, ta se je spremenil v sistem socialnega razlikovanja.

Družbeni status je tisti v katerem se kažejo razlike v družbeni neenakosti in iz katerega izhajajo vrednote družbene stratifikacije. Eksistenčni dimenziji družbenega statusa sta premoženje (lastnina) in dohodek, aktualizirata pa se z vrednoto bogatenja na zgornjem delu družbene stratifikacije in kot revščina na socialnem dnu. Pri tem je v tranziciji vidno številčno večanje najnižjega družbenega razreda, brezposelnih in tistih, ki s plačilom za delo ne morejo dostojno živeti (Hanžek in Šuštaršič 1999, 13–15). Pleskovič (1994, 39) ob tem pravi: »Za mnoge je prehod iz starega v nov sistem boleča izkušnja, kajti večini ljudi se življenjski standard ne izboljšuje.« V času tranzicije se je namreč v Sloveniji zelo povečala brezposelnost, stopnja registrirane brezposelnosti je v obdobju med letoma 1990 in 1997 zrasla s 4,7 odstotka na 14,4 odstotka, največji pa je bil delež nekvalificiranega kadra (Hanžek 1998, 66).

Brezposelnost je najpomembnejši povzročitelj revščine in uradne statistike v Poročilu o človekovem razvoju kažejo, da je stopnja revščine v Sloveniji leta 1993 znašala 13,6 odstotka (Hanžek 1998, 60). Poleg tega je revnejša polovica gospodinjstev razpolagala s približno eno tretjino denarnih virov, s katerimi razpolaga najbogatejša petina (prav tam). Diskurz o dveh nivojih oziroma vrstah revnih – tisti, ki si zaslužijo socialno skrbstvo, in tisti, ki si tega ne zaslužijo – je sestavni del družbe že od časa pred začetkom industrijske dobe, ko je revščina postala vidna in tako vzbudila skrb družbe. »V vsaki družbi razlika med tistimi revnimi, ki si zaslužijo socialno skrbstvo, in tistimi, ki si tega ne zaslužijo, odseva prevladujoče poglede na revščino in socialno pravičnost.« (Romano 2014, 23) Pri tem je značilen diskurz v smislu: »Sposobni za delo so sami krivi za svoje stanje revščine.« (prav tam)

S premoženjsko-dohodkovno diferenciacijo je prišlo tudi do »povečane ekspresije statusno diferencirane potrošnje in ekspanzije statusnih simbolov novih elit« (Hanžek in Šuštaršič 1999, 15). Isto velja za revne, ki so svoj socialni status prav tako izražali s

svojimi statusnimi simboli (prav tam). Po drugi strani pa Adam in Makarovič (2002, 378) pravita: »Za slovensko nacionalno kulturo je značilno, da ljudje ne marajo pokazati svoje revščine. To velja tudi za bogate, ki so relativno diskretni.«

Proces tranzicije s povečano brezposelnostjo in slabšim finančnim položajem velikega dela prebivalstva poraja v družbi občutke negotovosti in nepredvidljivosti, v teh okoliščinah pa naj bi se po nekaterih teorijah pojavili netoleranca in ksenofobija. Predvsem pri najnižjih slojih je nacionalnost spremenila pomen in vrednotenje slovenskega se povečuje na račun narodov nekdanje skupne države (Hanžek in Šuštaršič 1999, 19–20). Negativni nacionalizem (ksenofobija) je po podatkih raziskave SJM (1994/4–2002/1) leta 1992 narasel, kar Hafner-Fink (2006, 131–132) pripisuje povečanemu pritoku beguncev iz Bosne in drugih delov nekdanje Jugoslavije. Negativni nacionalizem je tudi značilnost tradicionalizma v smislu družbene strukture in vrednot, kot je bilo to značilno za socialistične države, kjer je imela pomembno vlogo ideologija egalitarizma in kolektivizma. To potrjujejo tudi rezultati raziskave Slovensko javno mnenje, iz katerih se da sklepati, da je glavna determinanta nacionalističnih pogledov slovenske populacije tradicionalizem (Hafner-Fink 2006, 133).

Vrednotni svet Slovencev je zgodovinsko in geografsko vezan na zahodnoevropsko individualistično kulturno tradicijo, ob tem pa je blizu tudi kolektivistični kulturi, značilni za južno Evropo (Musek 1995). V raziskavi o spreminjanju vrednot v obdobju med letoma 1988 in 1994, ki jo je izvedel Musek (1995, 93–102), rezultati kažejo, da se je pomen statusnih in demokratskih vrednot med osamosvojitvijo najbolj povečal, pri čemer so demokratske vrednote ostale na visokem nivoju, pomen statusnih vrednot pa je po osamosvojitvi padel; v absolutnem merilu so ves čas na prvem mestu socialne vrednote, s čimer so mišljene zlasti družinske vrednote.

Poročilo o človekovem razvoju za Slovenijo (Hanžek 1998, 10) pravi, da so ljudje v začetku tranzicije preveč pričakovali od privatizacije in strankarskega pluralizma, saj zgolj to ne zagotavlja ekonomske uspešnosti. Ta naj bi bila še posebej odvisna od dediščine in prevladujočega vrednotnega sistema. Delo kot takšno ves čas ostaja

pomembna vrednota in zanj delavci pričakujejo družbeno potrditev v obliki plačila ali nagrade, materialne ali nematerialne (Vodopivec 2012, 626).

4 DELOVANJE IDEOLOGIJI

Ideologija je širok pojem, ki nima enoznačne definicije. Kot pravi Eagleton (1991, 221), so se skozi zgodovino te definicije spreminjale od ozko usmerjene ideje o širjenju napačne zavesti v neposredni povezavi z interesi vladajočega razreda do pomensko širokega razumevanja o družbeni determiniranosti misli. Za potrebe tega dela je relevanten multidisciplinarni pristop k ideologiji, ki integrira teorijo ideologije kot obliko družbenega znanja, teorijo vloge diskurza v izražanju in reproduciranju ideologije ter teorijo funkcij ideologije v družbi, kot je na primer reprodukcija družbenih skupin in donosov med njimi (van Dijk 2009, 193).

Ideologija je splošen proces produkcije idej, prepričanj in vrednot in se ukvarja z znaki, pomeni in vanje vkodiranimi vrednotami. Povezana je s svetovnimi nazori, v smislu, da simbolizira življenjske pogoje in pričakovanja določene družbene skupine. Ideologija je diskurzivno polje, v katerem se soočajo interesi različnih družbenih skupin z namenom promocije in legitimizacije svoje moči oziroma interesov (Eagleton 1991, 28–29). Van Dijk (2009, 193) ideologije definira kot »temeljna prepričanja za družbenimi reprezentacijami, ki jih deli družbena skupina in predstavljajo temeljne norme in vrednote.« Eagleton (1991, 222) to še podrobneje opredeli, ko pravi, da gre pri ideologiji za »organizacijsko silo, ki aktivno določa posameznike v samem bistvu doživljanja njihovih izkušenj in jih skuša opremiti z okvirjem vrednot in prepričanj, ki so relevantna za posamezne družbene vloge oziroma naloge«.

Ideologija ni le enostavno izražanje družbenih interesov, temveč jih racionalizira, pri čemer je racionalizacija tesno povezana z legitimnostjo v smislu ustvarjanja široke podpore posameznim interesom. Pomembna načina, kako določena ideologija doseže legitimnost sta univerzalizacija in naturalizacija, tako da svoje vrednote in interese projicira kot skupne vsem (Eagleton 1991). Uspešne ideologije svoje vrednote podajo kot naravne in same po sebi umevne, tako da se identificirajo z zdravim razumom v družbi (prav tam). Macdonaldova (2003, 28) pravi celo, da kadar ideologijam uspe doseči dominantnost v določeni družbi, se jih pogosto ne prepozna več kot ideologije,

temveč kot zdrav razum oziroma same po sebi umevne resnice. Ideologija ima torej opravka z legitimnostjo moči dominantnih družbenih skupin, pri čemer gre za načine, kako pomeni ohranjajo odnose moči oziroma dominantnosti (Thompson v Eagleton 1991). Izhajajoč iz Althusserjevega prikaza delovanja ideologije preko »ideoloških aparatov države«, deluje ideologija kot sistematični okvir družbenega razumevanja, motiviran z željo, da bi bil sprejet kot »pravik« oziroma celo »naraven« način razmišljanja, s široko podporo v družbi (Macdonald 2003; Gilbert 2013).

Po Althusserju (v Eagleton 1991, 18) je ideologija »organizacija pomenskih praks, ki konstituira ljudi kot družbene subjekte in proizvaja živeče odnose, s katerimi se ti subjekti povezujejo z dominantnimi odnosi produkcije v družbi«. Večini analiz družbenih razredov, ki temelji na Marxovem in Webrovem delu, je skupna predpostavka, da produkcijski procesi v današnji kapitalistični družbi kreirajo delitev dela, ki daje obliko specifičnim skupinam posameznikov, ki imajo drugačne ali celo nasprotujoče si interese (Tsatsanis 2009). Če bi se v teoriji ideologije želeli izogniti ekonomskemu redukcionizmu, bi ob strani pustili celotno marksistično razumevanje infrastrukturne osnove ideologije, skupaj z osrednjo vlogo institucij pri delovanju ideologije, sploh če predpostavljamo, da so institucije parlamentarne demokracije, ob drugih, ideološki aparat (Eagleton 1991).

Eagleton (1991, 223) pravi, da je ideologija stvar konkretnih diskurzivnih učinkov in predstavlja točko, v kateri moč vpliva na izražanje. Odnosi med ideološkimi diskurzi in družbenimi interesi so kompleksni in spremenljivi, zato je smiselno govoriti o ideološkem označevalcu kot povezavi med družbenimi silami in načini označevanja. Ideologija je v bistvu stvar pomenov in ima funkcijo odnosa med izrečenim in družbenim kontekstom (Eagleton 1991). Glede na to, da so ideologije primarno sistemi prepričanj, so kot takšne reprezentacije, ki združujejo posameznike določene družbene skupine. Te reprezentacije so po drugi strani osnova diskurzov in drugih družbenih praks (van Dijk 2006).

Večina se strinja, da je ideologija širši koncept kot diskurz. Van Dijk (v Macdonald 2003, 41) pravi, da ima diskurz v relaciji do ideologije dve vlogi in sicer, izražanje in reprodukcijo ideologije. To pomeni, da proces nastajanja pomena dejansko vsebuje

aktivni proces interpretacije, v katerem se v praksi diskurza proizvaja in nenehno razvija znanje (Hall 1997). Del znanja dobimo z izkušnjami, opazovanjem in primerjanjem diskurzov, vendar je pri tem pomembno zavedanje, kot pravi Eagleton (1991, 209), da odnos med predmetom in njegovim načinom reprezentacije ni isto kot odnos med dejanskim izkustvom in njegovo ideološko legitimizacijo.

Ideologije se izražajo in reproducirajo prek družbenih praks in so pridobljene, potrjene, spremenjene, ovekovečene še zlasti v diskurzu. Van Dijk (2006, 116), pravi, da ideologije niso le prepričanja v obliki skupnega družbenega znanja, temveč so bolj fundamentalne in kontrolirajo oziroma organizirajo druga prepričanja, ki so skupna v družbi. Ideologije opredeljujejo, katere splošne družbene vrednote (na primer svoboda, enakost) so relevantne za določeno družbeno skupino. Oblikujejo se postopoma, skozi življenje oziroma življenjsko obdobje, in so relativno stabilne ter se postopoma razgrajujejo (van Dijk 2006, 116–117).

Tako kot drugi sistemi prepričanj tudi ideologije potrebujejo organiziranost, da do njih lahko dostopamo in jih uporabljamo. Ena takšnih je ideološka polarizacija na »znotraj« nasproti »zunaj« skupine, ki je opazna značilnost strukture ideologij in jo lahko sistematično proučujemo v tekstih (van Dijk 2006, 115–118).

4.1 Neoliberalizem kot prevladujoča ideologija in alternativne ideologije

Neoliberalizem je utemeljen na razsvetljenskih idejah svobode in enakosti, pri čemer so njegove ideje bolj osredotočene na koncept svobode kot na koncept enakosti (Tsatsanis 2009). Pri obravnavi neoliberalizma znanstveniki na splošno sledijo tezam, ki izvirajo iz »Colloque Walter Lippmann«, iz katerih se je razvila filozofija neoliberalizma kot naprednega kapitalizma, pa tudi neoliberalizem, ki se je implementiral prek vladnih programov na osnovi misli čikaške šole pod vodstvom Milтона Friedmana, čigar študenti so na primer zasnovali Pinochetov program privatizacije in zatiranja sindikatov v Čilu (Gilbert 2013). Tako za filozofsko kot za ekonomsko teorijo neoliberalizma je osnova

individualizem, ki posameznika okarakterizira kot egoističnega, tekmovalnega in samoiniciativnega (Freedon v Tsatsanis 2009, 202).

Neoliberalizem je koncept »laissez faire«, pri katerem ima glavno vlogo delovanje trga, dopolnil z omejenim intervencionizmom države, in sicer v smislu omejevanja subjektov na trgu, da ne delujejo le v lastnem ekonomskem interesu (Gilbert 2013). V praksi se neoliberalistične politike izražajo v diskurzih kot so: strukturne reforme ali politike stabilizacije, med katere sodijo zmanjšanje kontrole nad cenami, zmanjšanje birokratskih postopkov, liberalizacija trgovine in tujih naložb, zmanjšanje moči in vpliva interesnih skupin (kot so sindikati, organizacije za varstvo potrošnikov in podobno) in snovanje fiskalne odgovornosti na zmanjšanju javne porabe in privatizaciji kot orodju za povečanje prihodkov (Knight v Tsatsanis 2009, 203).

Neoliberalistični diskurz vključuje privatizacije, deregulacijo trga dela, finančnih in kreditnih trgov, prosto trgovino, umik socialne podpore, nizke davke, omejevanje sindikatov itd. (Tsatsanis 2009; Gilbert 2013). Prav reforme dela so bile v začetku v središču neoliberalističnih ekonomskih reform, pri čemer je bila rigidnost trga dela percipirana kot ovira za uspeh celotnih reform. Obljuba, s katero se reforme upravičuje, je, da ko bodo uspele, se bodo dvignile zaposlenost in plače, ter da gre za začasno odrekanje delavcev, ki bo poplačano s prihodnjimi pridobitvami (Bhattacharya 2014).

Finalyson et al. (v Tsatsanis 2009, 202) so izpostavili, da naj bi bila »neoklasična ekonomska paradigma razumljena kot globalna družbena tehnologija, ki prevladuje v vseh sferah diskurza, upravičuje in dela sprejemljive trenutne »realnosti«, tako da je videti, kot da so alternative nemogoče«. S tem ko dominira diskurz neoklasične ekonomije, konstruira kaj mislimo in rečemo. To je razvidno, ko se na primer v neoliberalističnem diskurzu pojem modernizacija uporablja za opis programov oziroma politik trga dela, ki se tičejo deregulacije, zmanjšanja davkov, privatizacije in zmanjševanja pomena sindikatov (Gilbert 2013).

Postsocialistična transformacija se je dogajala znotraj globalnih procesov in diskurzov deindustrializacije in modernizacije. Ideologija socializma, ki se je prenesla v

postsocialistični čas, se izraža v kolektivizmu, intervencionizmu države oziroma pričakovanjih glede njene skrbi za državljane, odpravljanju neenakosti, prispevanju posameznika k družbi in podobno (Vodopivec 2012). Pečjak (1995, 117) pravi, da deluje kot kombinacija vrednot prejšnjega sistema, to so enakost, solidarnost, socialno varstvo, in nekaterih novih vrednot, kot je na primer osebna svoboda. Z ideologijo socializma je povezan tudi negativni nacionalizem, ki je po trditvah Pečjaka (1995, 117) v postsocialističnih državah uspešen zaradi svoje formalne podobnosti s komunizmom – obe ideologiji temeljita na avtoritarnosti, kolektivizmu in nedemokratičnosti; v diskurzu se to odraža z zamenjavo »bratstva« za »južnjake« in »čefurje« (Hanžek in Šuštaršič 1999, 19–20).

Dejstvo je, da na mnenja posameznikov vplivajo različne, včasih tudi kontradiktorne ideologije in posameznikove osebne izkušnje (van Dijk 2009). Ideologija neoliberalizma delo opredeljuje z drugimi vrednotami in se reproducira prek drugih diskurzov kot denimo ideologija socializma. Pri tem pa lahko gre tudi za prekrivanje in sobivanje »starih« in »novih« ideologij, tako da dihotomije, ki »stare« ideje postavljajo nasproti »novim«, ne odražajo najbolje, kako so vzpostavljene postsocialistične ideologije (Bobbio in Garton Ash v Dawisha in Ganev 2005, 339).

4.2 Ideološki diskurzi v času tranzicije

Od osemdesetih let naprej se je neoliberalna ideologija uveljavila v praktično vseh modernih državah, kar je imelo precejšen vpliv na zmanjšanje podpore socialni državi in kolektivističnim zadevam (Jahn in Henn 2000). V tem času smo priča stalnemu zmanjševanju delavskih pravic in tudi diskurzu dela, ki pod vprašaj postavlja normativnost okvirja delavskih pravic (Bhattacharya 2014). Spremenila se je tudi percepcija delavcev. Ko se je v letih 1990 in 1991 v Sloveniji začelo govoriti o postsocialistični modernizaciji, so imeli »industrijske delavce, ki so bili prej steber revolucije, poslej skorajda za ostanke preteklosti« (Vodopivec 2012, 611). Delavci so bili v družbi percipirani v povezavi s socializmom in v tem diskurzu so menedžerji in lastniki

predstavljeni kot racionalni in torej tisti, ki lahko delavce izobrazijo o spremembah, nastalih z neoliberalistično transformacijo (Vodopivec 2012). Relacije med reprezentacijami postsocialistične tranzicije v Sloveniji v povezavi z modernizacijo se kažejo v generiranju diskurza o »modernih delavcih«, ki naj bi se transformirali v zelo mobilne, fleksibilne, disciplinirane in individualno odgovorne zaposlene (Vodopivec 2012).

Vodopivčeva (2012, 628) trdi, da o postsocialističnem obdobju ne bi smeli razmišljati le kot o zgodovinskem obdobju (modernizacije), temveč v smislu epistemološkega orodja, ki kaže na mentalne zemljevide, zato je pomembno, da se v tem obdobju identificirajo hegemonični diskurzi in prakse v tranziciji. Prevladujoč je neoliberalistični diskurz ekonomskih sprememb, ki predstavlja globalizacijo kot dano dejstvo, z zahtevo po prilagoditvah in reformah, ki bodo povečale učinkovitost in prilagodljivost. Termine kot so »kapitalizem«, »razred«, »izkoriščanje«, »prevlada«, »neenakost«, so v javnosti in medijih zamenjali termini, kot so: »modernost«, »prosta menjava«, »tržni zakoni«, »močna valuta«, »privatizacija«, »zasebna lastnina«, »zasebna iniciativa« in »Evropa« (Bašić Hrvatinić 2006). Tržna racionalnost je imperativ neoliberalizma in vsi diskurzi, ki temu nasprotujejo, so označeni kot ostanki socialistične preteklosti. Pri tem je značilno, da je trg reprezentiran kot racionalen, medtem ko se socializem enači z emocijami (Vodopivec 2012, 628–629).

Neoliberalistične pozicije so naklonjene delovanju trga v vseh sferah družbenega življenja, vendar se morajo soočiti z ustaljenimi družbenopolitičnimi kulturami v obstoječih družbah, katerih osrednje vrednote so pogosto v neposrednem konfliktu z neoliberalističnimi pozicijami (Tsatsanis 2009). Fairclough (2003, 128) kot nasprotje postavi diskurz družbene kohezije, ki prikazuje ljudi v odnosu do njihovih čustev, občutkov nelagodja, neenakosti in polarizacije in pravi, da je ta diskurz dosegel legitimizacijo znotraj neoliberalnega.

Družbene skupine se oblikujejo na osnovi različnih ciljev, interesov ali praks, pri čemer delijo skupna prepričanja, znanje, vedenje in ideologije. Kot pravi van Dijk (2006, 123), so »skupinska prepričanja značilno ideološka in v tem smislu kontrolirana in organizirana

s strani ideologij«. Takšni skupini sta na primer menedžerji in delavci, pri čemer zaposleni na različnih vodstvenih pozicijah bolj izražajo neoliberalistične ideje kot tisti zaposleni, ki niso na vodstvenih pozicijah ali so brezposelni (Tsatsanis 2009). Zato Tsatsanis (2009, 200) trdi, da je prav družbeni razred relevanten pri opredeljevanju prisotnosti neoliberalističnega diskurza. Menedžerji slovenskih tovarn, ki jih je intervjuvala Vodopivčeva (2012, 617), neoliberalistično ideologijo izražajo na primer takole: »Tovarna je ekonomska institucija in ne socialna.« Pri industrijskih delavcih, ki pa se v svojem diskurzu naslanjajo na vrednote socializma, je ideologija dela povezana z njihovo percepcijo vloge države pri tem. Delavci, ki jih je intervjuvala Vodopivčeva (2012, 626), imajo delo za pravico, ki bi morala biti dosegljiva vsem. Delo povezujejo s pojmom dostojanstva, pri čemer je bolj kot dobivanje socialne podpore pomembno delo v smislu prispevanja in občutka biti potreben. Delavci štejejo svoje delo v tovarnah kot prispevek k družbi in ne razumejo, zakaj so postali odveč. Iz intervjujev, ki jih je Vodopivčeva (2012, 623) opravila z delavci iz tovarne po njenem zaprtju, pa je razvidno, da odgovornost za to v prvi vrsti pripisujejo državi: »Za to, kar se je zgodilo, je kriva zakonodaja. Direktorji so prihajali in odhajali, vse se je prodalo, plače so se nižale in ni bilo denarja. Ampak mi nismo vedeli za vse to in smo le dalje delali.«

Poleg navedene dihotomije ideologije neoliberalizma in socializma glede razumevanja dela je nedvoumno izražen konflikt med individualizmom in kolektivizmom, ko gre za razumevanje socialne varnosti (Gilbert 2013). Individualizem se odraža pri politikah socialne države, kjer je kolektivistični pristop k zagotavljanju socialne varnosti zamenjala individualna odgovornost za socialno varnost (Jahn in Henn 2000).

Začetna skoraj soglasna podpora družbe procesu tranzicije v demokratični kapitalizem se je začela zmanjševati, ko so ljudje spoznali, da so v spopadanju z negotovostmi, ki jih prinaša novi družbeni sistem, prepuščeni sebi. To je vplivalo tudi na način, kako se ljudje spominjajo socializma, in sicer kot časa, ko so prevladovala socialna varnost, stabilnost okolja ter enakost, razlike med ljudmi pa so bile majhne (Vodopivec 2012, 610). Čeprav ljudje niso zadovoljni z vsemi vidiki neoliberalizma, pa istočasno prepoznavajo v njem potreben način za delovanje na trgu dela, saj če ne bodo delovali po njegovih načelih

tudi ne bodo deležni učinkov neoliberalne kulture v smislu dostopa do dobrin široke potrošnje (Gilbert 2013). Ideologija neoliberalizma kot vodilne družbene, kulturne in politične pozicije ohranja široko podporo, ker – kot pravi Gilbert (2013, 18) – nobena alternativna ideologija še ni uspela pridobiti množične podpore.

5 VLOGA MEDIJEV V USTVARJANJU POMENOV IN MEDIJSKI DISKURZ

Vloga medijev v družbi je opredeljena v različnih teorijah. Klasični funkcionalizem poudarja njihovo vlogo pri ohranjanju ravnotežja sistema in vrednotnega konsenza, funkcionalno-strukturna sistemska teorija k ohranjanju stabilnosti družbenih sistemov dodaja zagotavljanje izmenjave z okoljem in usposabljanje družbenih sistemov za razvojne spremembe. Sociološke šole poudarjajo pomen medijev pri opravljanju različnih aktivnosti in vlog posameznikov v družbi. Kritični komunikologi izpostavljajo funkcijo stabiliziranja strukturne moči, funkcijo legitimizacije oblasti in reprodukcije kapitalskih odnosov (Vreg 1990, 50).

»Razlog, zakaj so medijski produkti tako vplivni, je v tem, da zavestno ustvarjajo pomene in načine pogleda na svet, pri tem pa zgodbe, podobe in sporočila ponavljajo večkrat oziroma v več različnih tekstih« (Webb 2009, 116). Mediji producirajo reprezentacije družbenega sveta in s tem »pomagajo konstruirati različne verzije realnosti« (Macdonald 2003, 14). Kot pravi McQuail (v Sundin 2015, 90), mediji posredujejo »verzije dogodkov in okoliščin, ki jih ljudje sami ne moremo neposredno opazovati«. Če izhajamo iz Lippmannove teze, da vsebina časopisov ne omogoča le pogleda v neznano in novo, temveč prek novic tudi potrjuje ali ne potrjuje realnosti, nam mediji omogočajo potrditev nam znanih realnosti in nam dajejo informacijo o realnostih, ki so izven našega dosega (Sundin 2015, 84–85).

Hall (v Hartley 1982, 104) pravi, da je družbena funkcija množičnih medijev v družbi, v kateri so družbeni odnosi vedno bolj razdrobljeni, omogočiti osnovo, na kateri lahko družbene skupine konstruirajo podobe življenja, pomenov, delovanja in vrednot drugih skupin ter istočasno preskrbijo podobe, reprezentacije in ideje, okrog katerih se ustvarja skupnost, ki iz teh razdrobljenih delov naredi celoto. Torej je osnovna funkcija modernih množičnih medijev konstrukcija družbenega znanja.

Mediji so na splošno percipirani kot pomemben oblikovalec pomenov, ki vpliva na percepcijo realnosti (Macdonald 2003, 1). Zato je pomembno poznavanje oblikovanja odnosa med medijskimi teksti in družbenim svetom, ki se dogaja prek reprezentacije.

5.1 Reprezentacija in mediji

Medijski teksti ne morejo pokazati realnosti, kakršna je, temveč jo posredujejo (Lacy 1998). To se dogaja z reprezentacijo, ki je, kot pravi Hall (1997, 15), »bistveni del procesa, v katerem pomeni nastajajo in se izmenjujejo med člani kulture«. Konstruktivistični pristopi, ki jim v medijskih in kulturnih študijah pripisujejo največji pomen, razumejo reprezentacijo kot konstruiranje pomena prek jezika, znakov in podob, ki predstavljajo oziroma reprezentirajo stvari. Dva osrednja konstruktivistična pristopa sta semiotični, ki temelji na teoriji lingvистa Ferdinanda de Saussura, in diskurzivni, ki temelji na teoriji filozofa Michela Foucaulta. Prvi je bolj osredotočen na jezikovne značilnosti, drugi pa jezik razume v odnosu do kulture oziroma družbe (Hall 1997).

»Glede na to, da vsi kulturni predmeti prenašajo pomene in so vse kulturne prakse odvisne od pomenov, morajo poseči po uporabi znakov, torej jezikovnih sistemov.« (Hall 1997, 36) Pri branju pomena nekega dogodka tako govorimo o (medijskem) tekstu, ki vsebuje tako jezikovne kot vizualne znake. Sistem jezika pri tem funkcionira tako z besedami kot fotografijami, povezavami med njimi itd., jezik v tem smislu razumemo kot postopek označevanja preko reprezentacijskih sistemov (Hartley 1982; Hall 1997). Foucault (v Hall 1997, 44) je reprezentacijo razumel kot produkcijo znanja prek diskurza. Zanj je diskurz skupina trditev, ki omogočajo uporabo jezika oziroma reprezentirajo znanje za obravnavo določene teme v določenem zgodovinskem trenutku.

Vse reprezentacije so rezultat družbenih konvencij določenega časa in prostora, kar je določeno s trenutno prevladujočo ideologijo (Lacy 1998). Foucault (v Hall 1997, 48) je trdil, da so vse oblike politične in družbene misli neobhodno povezane z medsebojnim delovanjem znanja in moči. Gramsci (prav tam) je kasneje opredelil moč in znanje s hegemonijo oziroma prevladujočo ideologijo, ki se oblikuje v nenehnem boju med družbenimi skupinami za pridobitev konsenza drugih družbenih skupin v interpretaciji družbenih pomenov oziroma reprezentaciji znanja o družbi. Gre za stalen proces v

družbi, ki ga ni mogoče zreducirati na ekonomske interese ali družbene sloje. Fairclough (2003, 124) pravi, da so različni diskurzi povezani z različnimi odnosi ljudi do sveta, ti pa so odvisni od njihovega položaja v družbi, družbene in osebne identitete ter odnosov do drugih ljudi.

Ljudje svet interpretiramo na podoben način, zato lahko zgradimo skupno kulturo pomenov in konstruiramo družbeni svet, v katerem sobivamo. Kulturo torej lahko razumemo prek skupnih konceptualnih zemljevidov, skupnih jezikovnih sistemov in kod, s katerimi koncepte in ideje prevajamo v jezik (Hall 1997). Barthes (v Hall 1997, 38–40) pravi, da se reprezentacija dogaja v dveh povezanih procesih: prvi je denotacija, v katerem beremo pomene vsakega posameznega znaka, v drugem pa se dogaja interpretacija teh znakov v obliki širšega področja družbene ideologije, splošnih prepričanj, konceptualnih okvirov in vrednotnega sistema družbe. Barthes poimenuje drugi nivo pomena, nivo mita in ga razume kot meta-jezik oziroma jezik drugega reda.

Van Dijk (2009, 193) pravi: »... ideje (prepričanja) in posledično ideologije so mentalne reprezentacije in /da/ so ideologije v veliki meri (re)producirane v tekstih, govoru in komunikaciji«. Pri tem jezik ni le neki pasiven odsev realnosti, temveč jo aktivno konstruira (Eagleton 1991). V tekstih navadno najdemo več različnih reprezentacij pogledov na svet, ki so kombinacije diskurzov. Diskurzi se med seboj razlikujejo v stopnji ponavljanja, v tem, koliko so del skupnosti, v stabilnosti skozi čas in v obsegu sveta, ki ga vključujejo ter posledično kolikšen spekter reprezentacij generirajo (Fairclough 2003). Kot pravi Fairclough (2003, 126): »diskurzi so točke v dialektičnem odnosu med jezikom in drugimi elementi družbenega«.

Foucault (v Macdonald 2003, 11) pravi, da realnost obstaja ločeno od diskurza, vendar lahko le prek diskurza izmenjujemo ideje o njej. Reprezentirana realnost je za nas bolj realna kot konkretna realnost, saj nam je bolj dostopna. Kot pravi Hartley (1982, 13), se svet za ljudi realizira z jezikom, pri tem ima v mislih to, da postane ne le realen, temveč tudi razumljen. Vendar pa jezik ne reflektira realnosti, temveč jo označuje oziroma konceptualizira, tako da jo razvrsti v oblike oziroma vzorce (Eagleton 1991). To razvrščanje deluje preko sistema reprezentacije, ki vsebuje različne načine organiziranja,

združevanja, razvrstitve in klasificiranja konceptov ter ustvarjanja kompleksnih odnosov med njimi. Kljub temu pa je pomen dejansko odvisen od odnosa med stvarmi v realnem svetu in konceptualnim sistemom, ki deluje kot njihova miselna reprezentacija in je tesno povezan s skupnim družbenim znanjem (Hall 1997, 17–18).

Eagleton (1991, 196) pravi, da je jezik skupna osnova vseh diskurzov in da je prav zaradi tega sredstvo ideološkega konflikta. To je razvidno pri analizi strukture medijskih tekstov, v načinu, kje in kako se ideologije manifestirajo v novicah (van Dijk 2006, 2009). Novice reproducirajo dominantne ideološke diskurze, vendar je njihov namen, kot pravi Hartley (1982, 62), »prevajanje in posploševanje in ne izbira enega ali drugega mnenja«. Kulturna industrija, katere del so tudi množični mediji, je zelo pomembna pri nastajanju in institucionalizaciji ideologij, saj so to »sistemi, ki nas oskrbijo z načini razumevanja sveta in s katerimi komuniciramo ta razumevanja in njihove pomene« (Webb 2009, 117). Šuštaršič (1999, 32) pravi, da so pri aktualizaciji vrednotnega sistema množični mediji pomembni v smislu, da konstruirajo in rekonstruirajo vrednotni sistem družbe.

5.2 Diskurz novic

Diskurz novic je sestavljen iz več diskurzov, če jih razumemo kot načine sklicevanja na različne vire in konstruiranje pomena o določeni tematiki, ki se generira s splošnim znakovnim sistemom jezika, v tesni povezavi z družbeno strukturo (Hartley 1982; Hall 1997). Medji imajo namreč vlogo posredovalca diskurzov oziroma producirajo metadiskurz, medtem ko se primarni diskurzi oblikujejo pri njihovih primarnih generatorjih. Mediji pogosto uporabljajo način prezentiranja novic z več glasovi, ki s spodbujanjem interakcije med njimi poskrbi za močnejše izraženo diskurzivno vsebino v primerjavi z načinom prezentiranja novic na način »objektivne« analize (Macdonald 2003, 78).

Hartley (1982, 15) trdi, da »ni dogodek tisti, ki opredeli obliko, vsebino in pomen novice, temveč je novica tista, ki opredeli, kaj dogodek pomeni«. V tekstih je reflektirana struktura moči v družbi, kar se kaže s tem, kako je tekst strukturiran na osnovi

prevladujoče ideologije (Lacy 1998). To je mogoče pojasniti tudi s konceptom želenega branja besedila (angl. *preferred reading*), pri čemer gre za način, kako so znaki o dogodku sestavljeni v zgodbo, saj se z načinom vkodiranja pomena nakazuje, kako naj bo novica razumljena (Hartley 1982, 63). En način, kako teksti mešajo diskurze in nevtralizirajo prostor, v katerem se soočajo različne ideologije, je na primer dialog ali polemika (Hartley 1982, Fairclough 2003).

Za to je potreben konsenz, ki je eden od osnovnih principov v ustvarjanju novic. Gre za razumevanje v smislu enotnosti, na primer naša družba, naša industrija in podobno, kar je osnova za predpostavko, da obstaja en pogled na dogodke. Skupine zunaj tega konsenza so videne kot deviantne oziroma marginalne. Če deluje konsenz, potem lahko novice ustvarijo konflikt, nestrinjanje med družbenimi skupinami (Hartley 1982). Glede na to, da so diskurzi skupine idej, podob in praks, ki omogočajo načine pogovora o različnih tematikah, ter oblike znanja in obnašanja povezane s posamezno temo, družbeno aktivnostjo ali institucionalnim prostorom v družbi, te diskurzivne prakse definirajo, kaj je ali ni primerno v formulaciji in praksah v odnosu do posameznega subjekta ali družbene aktivnosti, poenostavljeno povedano, kaj je prav in kaj narobe (Hall 1997).

Pomembno je tudi dejstvo, da mediji z uporabo jezika, ki temelji na zdravem razumu, prevajajo dogodke in izjave ljudi ter institucij v vsakdanji govor in jih s tem naturalizirajo (Hartley, 1982). O funkciji zdravega razuma pri razumevanju novic govori tudi Gramsci (v Hartley 1982, 102), ko pravi, da ga karakterizira pojmovanje sveta, ki ga različne družbene skupine nekritično sprejmejo. Eagleton (1991, 202) pravi, da je pojmovanje na način zdravega razuma razdrobljeno, nepovezano, nedosledno in konformistično, saj ideologije pri svojem iskanju družbenega konsenza pogosto uporabljajo orodja, kot so identifikacija, naturalizacija (zdrava pamet), univerzalizacija (vsi vemo) in racionalizacija (Eagleton 1991, 202). Zato objektivnost v novinarskem poročanju ni ideološko nevtralen pojem. Kot pravi Bašić Hrvatina (2006, 177), v Sloveniji mediji svojo vlogo razumejo kot predstavniki interesov vseh državljanov, kar se manifestira v diskurzu »izmišljenega

javnega konsenza« (v smislu »kot je vsi vemo«, »gledalci bi radi vedeli«, ipd.), ki pa v realnosti ne obstaja.

Bell (v van Dijk 2009, 195) je pri opisu, kako nastajajo novinarski teksti, izpostavil dva relevantna pojava. Prvi je »transformacija«, pri kateri s posploševanjem in uporabo stereotipov in podobno pride do popačene razlage dejstev, ki jih navedejo viri. Drugemu pravi »retorični« in ga opredeli kot način, na katerega so informacije poudarjene ali nepoudarjene. Kot pravi van Dijk (2009, 195), je medijski diskurz bolj kategoričen in pretirava, s predpostavko, da bodo bralci raje brali in si bolj zapomnili novice s »pretiravanjem«.

Eden od načinov, kako v mediji konstruirajo novice, je z nasprotji, na primer »mi« nasproti »oni«. Pri tem delujejo prek personalizacije dogodkov, pri čemer se kategorizacije sogovornikov v smislu funkcij, ki jih opravljajo in karakteristike predstavnikov različnih institucij ali družbenih skupin uporabijo za dajanje pomena dogodkom (Hartley 1982). Kot pravi Macdonaldova (2003, 63–64), je cilj takšnega načina konstrukcije novic, da se z večglasnostjo prepozna pluralnost, pri čemer pa lahko personalizacija, na primer z osredotočenostjo na individualne posameznike, pri poročanju privede do tega, da se v novice ne vključi vidik strukturnih faktorjev, relevantnih politik in podobno. Novičarskega diskurza tako ne določajo le elementi, ki so prisotni, temveč tudi tisto, kar je v tekstu izpuščeno oziroma ni bilo izbrano za reprezentacijo dogodka (Hartley 1982, 117), pri čemer ni nepomembno, kot izpostavlja Knight (2001, 75–76), da so eni od najpomembnejših glasov oziroma virov v novicah predstavniki oblasti. V celoti gledano je branje novice odvisno od tega, kako odprta ali zaprta je novica za različne vire in koliko kateremu daje prednost.

Kot ugotavlja van Dijk (2009, 196) na osnovi študij televizijskih novic o stvarkah, ki jih je opravila Glasgow University Media Group v letih 1976, 1980 in naprej, tovrstne industrijske novice ne reproducirajo enostavno ideologije vladajoče skupine, temveč so odprte za različne interpretacije. Čeprav mediji ne reproducirajo enostavno interpretacije aktivnosti in dogodkov s strani vladajoče skupine, se pojavlja želena branje (angl. *preferred reading*), ki je sovražno do interesov dela, kar van Dijk (prav tam)

pripisuje osnovni formuli poročanja o družbenih konfliktih, ki vsebuje obrambo prevladujoče ideologije in legitimizira status quo. Podobno ugotavlja tudi Knight (2001), ki je s proučevanjem okvirjanja novic o stavki ugotovil, da se prevladujoča razlaga zgodbe nanaša na ekonomske vidike in se artikulira v neoliberalnem diskurzu, pri čemer je glas vlade prevladujoč v primerjavi z glasom sindikatov. Poročanje je tako na neki način »pristalo na vladni poskus, da se situacija definira v skladu z njihovimi interpretacijami« (Knight 2001, 73).

Strukturalistične teorije menijo, da je binarna logika temeljni model organiziranja človeških družb in človekovih misli, saj je svet po navadi organiziran v pare nasprotnih elementov ali idej (Webb 2009, 57). Bašić Hrvatina (2006, 178) ugotavlja, da mediji v Sloveniji delijo svet na »včeraj« in »danes«, pri čemer so »včerajšnji« koncepti opredeljeni z družbenimi arhaizmi, kot so socialna država, javni sektor, zahteve sindikatov, razredi in podobno, na drugi strani pa prevladuje dominantna neoliberalna ideologija s privatizacijo, svobodo izbire, posameznikovimi pravicami, identitetami in življenjskimi slogi.

Za analizo medijskega diskurza o stečajih v mariborski regiji v letih 1993 in 1996 je relevanten tudi kratek pogled na medijski prostor, ki se je v času tranzicije, v začetku devetdesetih let, v Sloveniji spreminjal, ko je z demokratizacijo družbe prišlo tudi do demokratizacije medijske sfere. Popolno neodvisnost medijev naj bi po mnenju takratnih pristojnih institucij zagotavljala predvsem neodvisnost od države, kar naj bi omogočala privatna lastnina (Bašić Hrvatina in Milosavljević 2001). V klasičnem liberalnem modelu demokracije je kot osrednja naloga medijev opredeljeno, da nadzorujejo oblast, vendar je privatizacija medijev v Sloveniji pripeljala proces transformacije medijev v njihovo specifično združevanje s politično in ekonomsko močjo (Bašić Hrvatina 2006). Medtem ko je javnost podpirala neodvisne medije in videla nalogo države v varovanju pravic državljanov, je zakonodaja ščitila pluralnost na nivoju lastništva in ne na nivoju vsebinske pluralnosti, oblast pa je pomen pluralizma videla v enakomerni porazdelitvi vpliva političnih strank na medije (Bašić Hrvatina in Milosavljević 2001; Bašić Hrvatina 2006). Država v tranziciji ni zagotovila popolne lastniške

neodvisnosti medijev pred državo, ki je posredno ohranjala lastniški vpliv in tako tudi politično navzočnost (Bašić Hrvatinić in Milosavljević 2001).

6 DISKURZIVNA ANALIZA MEDIJSKIH TEKSTOV O STEČAJIH V NAJVEČJIH MARIBORSKIH INDUSTRIJSKIH PODJETJIH

Osnovno vprašanje, na katero želim odgovoriti v tej nalogi, je: Kako medijski diskurz konstruira delo in vrednote dela v času tranzicije? Da bi na to odgovorila, sem v prejšnjih poglavjih podala teoretično osnovo za analizo diskurzov, ki jih mediji uporabljajo pri reprezentaciji dela, in kako se pri tem manifestirajo različne ideologije v diskurzih posameznih deležnikov stečajev. Ker so stečaji podjetij dogodki, v katerih se sooči interes delavcev, države oziroma kapitala, bom analizirala medijske tekste o stečajih tovarn v času tranzicije, ko so se spreminjale vrednote, povezane z delom.

Za analizo sem izbrala največja industrijska podjetja (tovarne) v mariborski regiji v letih 1993 in 1996, saj je bila ta regija v prvih letih tranzicije zaradi svoje izpostavljenosti industrijski dejavnosti pod velikim pritiskom gospodarske transformacije, katere del so bila prestrukturiranja in stečaji največjih podjetij (Lorenčič 2010). Analizirala bom tekste o stečajih, objavljene v dnevniku Večer, ki je lokalni časopis v mariborski regiji, in v dnevniku Delo kot osrednjem nacionalnem časopisu.

V nadaljevanju bom najprej na kratko pregledala stanje industrijskih podjetij in njihovih stečajev v Mariboru, ki so bistveno vplivali na položaj delavcev, s čimer dodatno utemeljujem izbiro stečajev kot točko analize diskurza o delu v času tranzicije. V predstavitvi metodologije diskurzivne analize, ki sledi, bom opredelila izbiro pristopa k analizi diskurza, ki je v svoji osnovi multidisciplinarna oziroma transdisciplinarna (Fairclough, 2003; van Dijk 2006). Pri diskurzivni analizi bom uporabila pristope, ki se osredotočajo bolj na vsebinsko analizo oziroma analizo nastajanja pomena v medijskem tekstu (van Dijk 2000, 2006) in na multimodalnost semiotičnih oblik oziroma način njihovega medsebojnega dopolnjevanja (Kress in Van Leeuwen 2001). Moj namen je namreč identificirati ideologije, ki se v medijski reprezentaciji stečajev pojavljajo v diskurzih o delu.

6.1 Industrijska podjetja v tranziciji

Glede na to, da je bila Slovenija najbolj gospodarsko razvita regija v nekdanji Jugoslaviji in je velik delež njenega gospodarstva predstavljala industrijska proizvodnja, so bile tovarne v času tranzicije še posebej na udaru zaradi odvisnosti od notranjega trga in neprilagodljivosti globalnim spremembam na področju industrije (Stanojević 2012; Ferfila in Philips 2011). Prišlo je do številnih stečajev, tiste tovarne, ki so obstale pa so bile predmet prestrukturiranja (Lorenčič 2010), pri čemer se je v devetdesetih gospodarski razvoj, ki se kaže s povečanjem BDP-ja, dogajal bolj na račun odpuščanj kot pa na račun vlaganj in tehnološkega razvoja podjetij (Adam in Makarovič 2002). Družbenoekonomske težave so bile v Sloveniji najbolj izrazite na območjih z neustrezno gospodarsko strukturo, kar je bilo značilno tudi za mariborsko gospodarstvo, ki se je v tranziciji »spopadalo s prestrukturiranjem klasičnih industrijskih dejavnosti po načelih in zakonitostih tržne ekonomije« (Lorber 2006, 73).

Maribor je sodil v sam vrh industrijske proizvodnje v Jugoslaviji in ga je gospodarska tranzicija v tem smislu še posebej prizadela. Stagnacija industrijske proizvodnje v osemdesetih in nagel padec industrijske proizvodnje v Mariboru ob koncu tega desetletja sta bila posledica nepripravljenosti industrijskih podjetij na strukturne spremembe (Lorenčič 2010), in kot je bilo to značilno za celotno Slovenijo, potrebno preusmerjanje v proizvodnjo, temelječo na tehnologij in znanju (Hanžek 1998). To je bilo poleg izgube notranjega jugoslovanskega trga, privatizacije lastnine in drugih dejavnikov tranzicije pomembno dejstvo, ki pripomore k razumevanju velike količine stečajev, ki so se zgodili v prvi polovici devetdesetih, še posebej v industrijski prestolnici Slovenije, v Mariboru. To je s seboj prineslo visok delež brezposelnosti, ki je bila v mariborski regiji še dvakrat višja (13,9 odstotka), kot je bilo slovensko povprečje (24 odstotkov) (Lorber 2006), in zmanjšanje prihodkov mariborskega gospodarstva, saj se je njegov delež v prihodkih Slovenije od leta 1986 do leta 1996 zmanjšal z 11 odstotkov na 5 odstotkov (Lorber 2006).

V Mariboru je bila v tranziciji najpomembnejša dejavnost industrija, ki pa je bila deležna tudi največjega sorazmernega zmanjšanja v deležu gospodarskih dejavnosti; ta je leta

1989 znašal več kot 60,4 odstotka, leta 1997 pa 36,1 odstotka (Lorber 2006). Mariborsko gospodarstvo je tranzicijsko krizo začelo doživljati konec osemdesetih, ko se je v obdobju od leta 1989 do 1997 število zaposlenih zmanjšalo za več kot 12.000 (Lorber 2006), kar je pomenilo 26,6-odstotno zmanjšanje zaposlenih v mariborskih industrijskih podjetjih (Lorenčič 2010). V stečaj je šlo v obdobju od 1990 do 1996 105 podjetij (Lorenčič 2010). Največ stečajev se je Mariboru zgodilo tekom leta 1996, ko jih je bilo 33, nekateri so se zgodili celo v istem dnevu: »v mariborski Hidromontaži so stečaj objavili isti dan kot v Tovarni avtomobilov Maribor, torej v začetku junija 1996« (Lorenčič 2010, 220). Državni intervencionizem v obliki subvencij za ohranjanje delovnih mest je imel nasprotni učinek od načrtovanega, saj je bil ta denar porabljen za izplačilo plač in zagotavljanje likvidnosti. Lorberjeva (2006, 70) pravi, da: »so vodstva podjetij zavzela stališče »glej in čakaj« in pričakovala rešitev od države«.

Zapiranje tovarn v devetdesetih je imelo tudi mnogo učinkov na lokalni prostor oziroma družbo, saj so bile tovarne v prejšnjem sistemu družbene institucije, ki so bile poleg delovnega mesta tudi mesto za druženje. »Delovno mesto je imelo pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih mrež, organizaciji družinskega življenja in družbeni integraciji.« (Vodopivec 2012, 620) Vse to se je odražalo tudi v diskurzih različnih deležnikov o delu, njegovem vrednotenju in predstavah o tem, kdo je odgovoren za podjetja, zaposlitve in drugo. Glede na to, da je bila prevladujoča ideologija v tranziciji neoliberalistična, me zanima, katere druge ideologije ji bodo »nasprotovale« v točki, ko pride do stečaja največjih industrijskih podjetij, tovarn, ki so bile ponos delavcev, kot so bile Tovarna avtomobilov Maribor, Elektrovina in Hidromontaža, to pa so primeri stečajev, na katerih bom izvedla diskurzivno analizo medijskih tekstov.

6.2 Predstavitev metode analize in opis vzorca

Analiza diskurza predpostavlja, da je jezik sestavni del družbenega življenja, zato gre pri analizi tekstov na eni strani za obravnavo teoretičnih vprašanj o diskurzu oziroma njegovih učinkih na družbeno konstrukcijo realnosti in na drugi za analizo, kako ljudje pri

tem uporabljajo jezik (Fairclough 2003). Poleg tega se analiza diskurza ukvarja z delovanjem družbene moči znotraj jezika oziroma tekstov, pri čemer van Dijk (2006, 124) izpostavlja, da se je treba zavedati, da je odnos med ideologijami in diskurzi pogosto precej posreden, saj ideologije v diskurzu niso vedno transparentne in nam analiza ne omogoča, da bi z njo dostopali do ideoloških prepričanj posameznikov, saj je njihov diskurz odvisen od posamezne komunikacijske situacije in konteksta. Interpretacija pomenov se izvaja z vkodiranjem in dekodiranjem, pri čemer gre za kode, ki so del družbenega dogovora in splošnega znanja, ki ga določena družba poseduje (Hall 1997).

Najočitnejša razlikovalna značilnost diskurza je besednjak, vendar se je pri analizi treba bolj osredotočiti na način, kako različni diskurzi strukturirajo pomen, torej v kakšnem kontekstu so besede (Fairclough 2003). Proučevanje diskurza vključuje naslednje elemente: trditve o zadevi, pravila, ki določajo način razmišljanja o njej, subjekte, ki jo v nekem smislu personificirajo, kako je znanje o tej zadevi pridobilo avtoriteto, prakse znotraj institucij, ki se ukvarjajo z zadevo in podobno (Hall 1997, 45–46).

Da bi lahko identificirali različne diskurze, je treba v tekstih identificirati, glavne teme, ki so reprezentirane, in posamezne perspektive, prek katerih so reprezentirane (Fairclough 2003). Kot osnovo za analizo tekstov bom uporabila pristop, ki ga je van Dijk (2000, 38–41) izvedel pri analizi diskurzov o rasizmu, saj gre tudi pri poročanju o stečajih za antagonistično delitev na delavce in predstavnike države oziroma kapitala, kjer so po navadi prve novice in interpretacije dogodkov poda oblast oziroma uradni viri. Ob tem bom za identifikacijo ideologij, ki se izražajo znotraj diskurzov o delu, uporabila van Dijkovo analizo ideologij v diskurzih (2006, 125–126).

Diskurzivni analitični pristop, kot ga priporoča Van Dijk (2000, 38–41), temelji na tradicionalnem pristopu k vsebinski analizi diskurza, ki sistematično opisujejo strukture in strategije teksta in govora ter jih povezujejo z družbenim kontekstom. Pri tem je opredelil štiri elemente analize tekstov, za katere priporoča, da se obravnavajo integrirano, saj so med seboj tesno povezani, in sicer: teme, citati, izbira besed za dajanje pomenov in oblika oziroma formulacija. Nosilci glavne teme so v glavnem

naslovi, podnaslovi in nadnaslovi, ki so v tekstu natančneje opredeljeni. Opredelitev teme lahko izraža neoliberalno ali kakšno drugo ideologijo (van Dijk 2006). S citati posameznih subjektov, s čimer mediji dajejo legitimnost oziroma potrditev predstavljenim pogledom na temo – v mojem primeru, kako je delo konstruirano na eni strani z diskurzom predstavnikov kapitala oziroma države in na drugi strani z diskurzom delavcev oziroma njihovih predstavnikov. Pri tem je za razumevanje in analizo diskurza v medijskih tekstih uporaben tudi Eagletonov model ideologij, ki med seboj tekmujejo (v Macdonald 2003, 31). Delovanje ideologije Eagleton (1991, 222) opredeljuje z mehanizmi kot so: združevanje, napačna identifikacija, naturalizacija, prevara, univerzalizacija, in racionalizacija.

Kot pravi van Dijk (2000, 39–40), je izbira besed tista, ki konstruira pomene, pri tem pa pride najbolj do izraza (ideološko) označevanje dogodka, osebe in podobno, vendar tukaj ne gre le za izbiro ene besede namesto druge, temveč za stavčne pomene, ki opredeljujejo vloge in odgovornosti akterjev. Kar ločuje poljubne stavčne zveze od diskurza, je tako imenovana skladnost situacij, akterjev in dogodkov, ki so vzročno povezani (čeprav dejansko niso). Medijski diskurz to udejanja s posploševanjem, stereotipi, delitvijo na »nas« in »njih« in podobno. Natančneje je van Dijk (2006, 125–126) izražanje diskurzov in ideologij v njih povzel v preglednici, ki jo povzemam v tabeli 6.1.

Tabela 6.1: Izražanje diskurzov in ideologij

POMEN	teme (semantične makrostrukture):
	<ul style="list-style-type: none"> ○ izbira/menjava pozitivne/negativne teme o nas/njih
	lokalni pomeni in skladnost: <ul style="list-style-type: none"> ○ pozitivna/negativna mnenja o nas/njih ○ manifestacija: eksplicitno vs. implicitno ○ natančnost: natančno vs. nedoločno ○ zrnatost: fina/izčrpno vs. groba/široko ○ nivo: splošen vs. specifičen

	<ul style="list-style-type: none"> ○ modalnost: mi/oni morajo/naj bi ○ dokazljivost: mi poznamo resnico, oni so zapeljani ○ lokalna skladnost: temelji na pristranskosti v vzročnih povezavah ○ opravičevanje: zanikanje naših slabosti
	izbira izrazov za ustvarjanje pomenov: izbira pozitivnih/negativnih izrazov za nas/njih
OBLIKA	<p>sintaksa – (ne)poudarjanje našega/njihovega pozitivnega/negativnega delovanja:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ aktivna vs. pasivna oblika (X je napadel Y vs. Y napaden od X) ○ celotne povedi/stavki vs. nominalizacija (napad na X)
	<p>format (celotna struktura) – pozitivni/negativni pomen za nas/njih:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ prve, dominantne kategorije (npr. naslovi, podnaslovi, povzetki, zaključki) vs. zadnje ne-dominantne kategorije ○ struktura argumentacije (argumenti utemeljeni na stereotipih); napačno zaključevanje naših/njihovih dobrih/slabih strani, npr. posploševanja, ugled/moč/vpliv subjekta idr.
	<p>retorične strukture – (ne)poudarjanje naših/njihovih dobrih/slabih strani:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ z obliko: ponavljanje ○ s pomenom: primerjave, metafore, preimenovanja, ironije, evfemizmi, pretiravanja, uporaba podatkov v smislu »igre števil« idr.
DELOVANJE	<p>govorno dejanje, komunikacijsko dejanje in interakcija:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ govorna dejanja, ki predpostavljajo naše/njihove dobre/slabe zadeve: obljube, obtožbe, idr. ○ strategije interakcije, ki implicirajo naše/njihove slabe/dobre zadeve: sodelovanje, strinjanje.

Vir: povzeto po van Dijk (2006)

Van Dijk (2006, 126) ob tem opozarja, da so pomeni bolj dovzetni za izražanje ideologij kot sintaktične strukture, saj so slednje enake za vse uporabnike jezika. Se pa retorične figure uporabljajo za poudarjanje ideološkega pomena.

Splošni delitveni princip na nas in njih vpliva tako na pomene kot na obliko. Ker pomeni v diskurzih niso podani le z besedami, je za analizo pomembna tudi oblika in izražanje podano z velikostjo črk, strukturo prispevka, fotografijami, postavitvijo na strani in podobno (van Dijk 2000, 41). Kot pravita Kress in Van Leeuwen (2001, 1), so lahko pomeni izraženi prek različnih semiotičnih oblik. Kako so vizualni in besedni elementi med seboj povezani ali pa ne, lahko analiziramo z multimodalnim principom uokvirjanja, pri čemer iščemo skupne principe posameznih analiziranih elementov in na ta način prepoznavamo konstrukcijo pomena skupka posameznih vizualnih in besedilnih elementov (Kress in Van Leeuwen 2001).

S predstavljeno metodo analize diskurza bom analizirala izbrane članke v osrednjem nacionalnem tiskanem dnevniku Delu in osrednjem regionalnem tiskanem dnevniku Večeru, ki pokriva geografsko območje vzhodne Slovenije, s sedežem v Mariboru. Izbrala sem obdobje v letih 1993 in 1996, ko so se dogajali stečaji največjih tovarn na območju Maribora in je bila to pomembna družbena in gospodarska tema. Kot takšna je bila obravnavana v tematskih člankih, v katerih so, kot pravi van Dijk (2000, 42), zaradi večje pozornosti, ki je namenjena določeni temi, tudi bolj prisotni diskurzi in prav te želim analizirati.

Analizirala sem medijsko reprezentacijo dela v poročanju o treh stečajih: Elektrovine, Tovarne avtomobilov Maribor in Hidromontaže. Stečaj Elektrovine je bil prvi od stečajev največjih mariborskih tovarn, stečaj Tovarne avtomobilov Maribor najodmevnejši, v njegovem kontekstu pa se je zgodil tudi stečaj Hidromontaže. Ker poročanje o posameznem stečaju zajema daljše obdobje, to je od njegove najave do dejanske uveljavitve s sklepom sodišča, sem v analizi pri vsakem od treh obravnavanih podjetij v analizo zajela celotno obdobje in izbrala prispevke, ki obravnavajo stečaj.

Tabela 6.2: Število analiziranih člankov o posameznem stečaju v Delu in Večer

	DELO	VEČER
Stečaj Elektrokovine	4	8
Stečaj Tovarne avtomobilov Maribor	14	12
Stečaj Hidromontaže	2	5

V nadaljevanju je prikaz analize diskurza 45 tematskih člankov o stečajih Elektrokovine, Tovarne avtomobilov Maribor in Hidromontaže, objavljenih v dnevnikih Delo in Večer, v obdobju od najave stečaja posameznega podjetja do formalne razglasitve stečaja.

6.3 Reprezentacija dela v medijskih tekstih o stečajih

V poročanju obeh dnevnikih časopisov o stečajih Elektrokovine, Hidromontaže in Tama je ena od osrednjih tem delo. Delo je reprezentirano prek ohranjanja delovnih mest, brezposelnosti, odgovornosti za zaposlitve in podobno. Kot predvideno, se v medijski reprezentaciji stečajev manifestira ideološki boj med diskurzom predstavnikov oblasti in kapitala ter diskurzom predstavnikov dela. Rezultati so prikazani za vsak stečaj posebej. Prikazana je medijska reprezentacija dela v poročanju o stečajih in delovanje ideologij v diskurzih.

6.3.1 Stečaj Elektrokovine

Stečaj Elektrokovine je v lokalnem časopisu Večer tema, ki se pojavi v ospredju, tudi na naslovnici, medtem ko je v Delu ena od tem dneva, kar je pričakovano, saj je za mariborsko regijo to ena od osrednjih novic, na nacionalnem nivoju pa le eden od

stečajev. Večer je namenil večjo pozornost temi ob najavi stečaja in opozoril na njegove tragične posledice za brezposelnost, medtem ko je Delo dalo večji pomen tematiki šele ob formalni uvedbi stečaja in je takrat razsežnosti nastale brezosebni postavilo v nacionalni in zgodovinski okvir. Razlika v pozornosti, namenjeni temi, je izražena tudi v količini medijskega prostora, ki ga posamezni medij namenja stečaju Elektrokovine, in sicer je v obdobju od najave stečaja do njegove uveljavitve v Večeru osem tematskih prispevkov o stečaju Elektrokovine, v Delu pa štirje. Kljub tej razliki je vsebinsko pomen stečaja v obeh medijih skonstruiran podobno, z prevladujočim neoliberalnim diskurzom, katerega del so izjave predstavnikov vodstva in lastnika, ki stečaj predstavljajo kot najboljšo rešitev za ohranitev delovnih mest. Nasproti je postavljen diskurz, ki se artikulira z izjavami predstavnikov delavcev, ki stečaj interpretirajo kot krivičen in poguben z vidika delavcev. Prispevki v obeh medijih se večinoma postavijo na stran neoliberalnega diskurza o rentabilnosti delovnih mest in učinkovitosti delavcev, beseda je večinoma dana predstavnikom lastnikov ali vodstva, medtem ko so izjave predstavnikov delavcev v manjšem obsegu. Delavci so ob uvedbi stečaja reprezentirani kot žrtve lastnikov in vodstva podjetja, po drugi strani pa kot sestavni del vzrokov za stečaj, zaradi svoje »zastarelosti« in številčnosti ter posledični neučinkovitosti in s tem povezanimi stroški.

Korporativni glasovi lastnikov kapitala in vodstva podjetja, kot prevladujoči v prispevkih obeh časopisov, utemeljujejo odločitev za stečaj kot edino možnost v danih okoliščinah. To je v njihovih izjavah podkrepljeno s številkami o poslovanju in izgubi, kot na primer na naslovnici Večera, ko je povzeto sporočilo lastnika, da je »stečaj edina rešitev za ohranitev kar največ delovnih mest« (Večer 1993, 1). To je v nadaljevanju dodatno podkrepljeno z ugotovitvami direktorja Elektrokovine, da v podjetju »ni proizvoda, ki bi bil rentabilen,« ter da tako ustvarijo 250 milijonov tolarjev izgube na mesec (Šulek 1993a, 8). Podobno je tudi v Delu, kjer se predstavnik lastnika pri utemeljitvi stečaja kot edine možnosti za prihodnost podjetja prav tako sklicuje na nastalo izgubo, to pa dopolni še s podatki o slabi zasedenosti proizvodnih zmogljivosti in zaključí: »Zaradi tega smo ocenili, da vodi nadaljevanje poslovanja v likvidacijo.« (Hazabent v Z. Š., M. S. 1993, 4) Neoliberalni diskurz o rentabilnosti in delovanju v skladu s tržnimi zakonitostmi, ki je

artikuliran z besedami direktorja in lastnika, je podkrepjen še s poročanjem novinarjev, kot na primer v članku v Delu, ko novinar poda kritiko na račun delovanja nekdanjega vodstva Elektrokovine po načelih prejšnjega gospodarskega sistema v primerjavi z novim, in sicer: »Strategija, ki jo je v Elektrokovini ubralo prejšnje vodstvo ..., da je važno samo proizvajati ne glede na tržno ceno, torej ni vzdržala.« (Vodušek 1993a, 3) Med razlogi za slabo poslovanje in posledični stečaj oba medija navajata tudi preveč delavcev, ki so zaradi svoje številčnosti neučinkoviti v smislu, da pomenijo nepotrebne stroške. Delo je na ta način reprezentirano z neoliberalnim diskurzom o modernizaciji in rentabilnosti delovnih mest, kredibilnost poročanja pa podkrepljena s faktografskim navajanjem podatkov o nerentabilnosti v številkah.

Osrednja tema, okrog katere je skonstruiran pomen stečaja, so delovna mesta, kar je v obeh medijih vidno v »boju« za interpretacijo stečaja med diskurzom predstavnikov vodstva in lastnikov na eni strani in predstavnikov delavcev na drugi. Ohranitev delovnih mest predstavniki delavcev artikulirajo znotraj diskurza o borbi za ohranitev delovnih mest za številčno čim več ljudi, v ozadju katerega je ideologija socializma, da naj bo delo zagotovljeno vsem. Predstavniki vodstva in lastnikov smiselnost ohranitve delovnih mest artikulirajo znotraj neoliberalnega diskurza o rentabilnih delovnih mestih, ki so v skladu z zakonitostmi trga, torej aktivna delovna mesta, ki dejansko zagotavljajo delo in plačilo zanj, ob tem pa je odgovornost posameznika, da najde delo. V ozadju njihovega diskurza je prevladujoča ideologija neoliberalizma, v kateri sta izražena odgovornost posameznika in imperativ tržnega kapitalizma. V ozadju je tudi sprememba trga dela, kot je razvidno iz izjave ministrice za delo, družino in socialne zadeve v intervjuju za Večer, ki daje delo v širši kontekst in kot osrednji cilj politike na področju zaposlovanja izpostavlja: »Danes je tak čas, da naj človek iz zavarovanja izkoristi samo to, kar nujno potrebuje, potem pa naj gre čim prej delat. Cilj je vendar zaposlitev, ne varnost.« (Puhar v Zupančič, 1993) V njeni izjavi je izražen neoliberalni diskurz, ki ga je vlada takrat udeleževala s spremembo zakonodaje o delovnih razmerjih in zavarovanju za primer brezposelnosti, s katero je zmanjšala čas in višino prejemanja nadomestil za brezposelnost.

Čeprav prispevki o stečaju Elektrokovine na splošno sledijo neoliberalnemu diskurzu in ustaljenemu načinu predstavlja tovrstnih tem v dnevnih novicah, kjer je najprej dano mesto predstavnikom oblasti/kapitala (večini) in potem predstavnikom delavcev (manjšini), v prispevkih ni vedno izraženo strinjanje novinarja s prevladujočim glasom. To se na primer vidi v prispevku Večera z naslovom »Rešitev ali izhod v sili?« (Gerovac 1993a, 9), kjer skladnost zgodbe v smislu vzročno-posledične povezave izhaja iz izjave sindikalistke, ki dvomi v pravilnost odločitve o stečaju in pravi: »... izredno poenostavljeno je reči, da sprožimo stečaj zato, ker hočemo ohraniti delovna mesta, saj vemo, da po naši zakonodaji stečaj ne pomeni ohranitev delovnih mest, temveč poplačilo upnikov.« (Roksandič v Gerovac 1993a, 9) Dvom v diskurz predstavnikov kapitala je podkrepjen tudi s fotografijo delavcev Elektrokovine na njihovih delovnih mestih: dvom je izražen s podnapisom, ali pomeni stečaj ohranitev teh delovnih mest. To je sploh ena redkih fotografij, ki so objavljene v člankih o stečaju Elektrokovine (razen v intervjuju z ministrico za delo in reportaži o družini nekdanjih delavcev Elektrokovine).

Predstavniki kapitala za reprezentacijo stečaja uporabljajo prispodobo bolnika, ki ga je treba oživljati, kot na primer v Večeru: programiran stečaj katerega cilj je »oživitev« Elektrokovine, ki bo razrešena vseh bremen, in je »edina rešitev za ohranitev kar največ delovnih mest« (Gerovac 1993a, 9). Nasproti temu je reprezentiran manjšinski glas sindikata, ki svoje nestrinjanje, da je stečaj rešitev za delovna mesta, prav tako interpretira z uporabo metafore, povezane z življenjem, vendar v nasprotnem smislu: stečaj pomeni »pokop« vseh delovnih mest, na novo zaposlitev se čaka »celo življenje« (prav tam). V Delu se po uvedbi stečaja pojavi še bolj izrazit primer ideološkega diskurza, ki ga predstavnik delavcev artikulira z izjavo, v kateri je delo opredeljeno kot temeljna vrednota posameznika, družine in družbe, za katero mora skrbeti država, tako da poslance državnega zbora poziva »naj se začnejo ukvarjati z gospodarstvom kot največjo slovensko afero, zaradi katere propadajo delavska življenja, se razkrajajo družine in družba« (Vodušek 1993b, 3). Vseskozi je v diskurzu predstavnikov delavcev prisotna izbira besed, ki asociira na življenje tako tovarn kot tudi ljudi, katerih življenja so neposredno povezana z življenjem tovarn. Sindikati s svojim izjavami tvorijo ideološki diskurz, ki temelji na delitvi mi nasproti oni, in med drugim očitajo lastnikom

neodgovornost do delavcev ter da jih zanima le zaščita njihovega kapitala. Delavci so v diskurzu sindikatov reprezentirani kot žrtve slabega vodenja podjetja, ki ni zagotavljalo dela, niti jih ni pripoznalo kot trajni tehnološki višek, s čimer bi jim zagotovili uveljavitev socialnih pravic (Vodušek 1993a, 3).

Delavci so v dnevnem poročanju o stečaju v obeh medijih zreducirani na številke (o zaposlitvah ali brezposelnosti), s čimer je odvzeta čustvena oziroma empatična komponenta reprezentacije stečaja. Vendar pa je v medijskem diskurzu o stečaju Elektrokovine z izbiro besed in uporabo retoričnih figur izražena dramatičnost posledic, ki jih je prinesel stečaj Elektrokovine. Z uporabo pomensko zaznamovanih besednih zvez, na primer v nadnaslovu v Večer: »Ugaša 2000 delovnih mest« (Večer 1993, 1) in »od včeraj je »na cesti« 2.150 elektrokovinčanov« (Šulek 1993a, 8), je reprezentirana tragična usoda delavcev, ki ne le da so ostali brez službe, tudi brez doma in brez družine »elektrokovinčanov«, predvsem pa brez dostojanstva. Razsežnosti stečaja so predstavljene s številom brezposelnih in podkrepljene z izbiro besedne zveze »armada iz Elektrokovine« (Večer 1993, 1), ki se bo pridružila obstoječim brezposelnim. Z uporabo besede armada je v medijskem diskurzu nakazano vojno stanje in grožnja, ki jo predstavljajo novi brezposelni za družbo. Tako so v Delu pomen in razsežnosti brezposelnosti dali v nacionalni in zgodovinski okvir: »največji dnevni porast slovenske brezposelnosti iz ene tovarne v dosednji zgodovini stečajnih in likvidacijskih postopkov pri nas« (Vodušek 1993a, 3) ter s tem poudarili razsežnosti in pomen stečaja Elektrokovine za celotno državo.

Glas delavcev ni neposredno prisoten v dnevnem poročanju o stečaju Elektrokovine. Edini primer, ko je glas delavcev prisoten in je tudi osrednji glas prispevka, je v Večerovi Sobotni prilogi, v celostranski reportaži o zgodbi družine, ki je tipičen portret o povprečni delavski družini, katere člani so v stečaju Elektrokovine ostali brez dela in s tem sredstev za preživetje oziroma življenje. Da se poistovetimo z njihovo zgodbo, so v reportaži delavci reprezentirani tudi na dveh fotografijah, na eni, kjer so na svojih delovnih mestih ob prejemu novice o stečaju, in na drugi, kjer v prtljažnik avtomobila spravljajo nakup, ki so ga opravili na bone, prejete namesto osebnega dohodka. Prva

kaže trenutek, ki je spremenil življenja delavcev za vselej, druga pa spremembo gmotnega stanja delavcev, ki se je začelo bistveno slabšati že pred stečajem podjetja. Tudi v besedilu se posredno pojavi koncept revščine, v pričanju delavcev o dohodkih družinskih članov (plača, odpravnina in podobno), ki so tako nizki, da ne morejo plačati položnic in se s komunalnimi podjetji dogovorijo za odlok plačila, ne morejo si privoščiti obutve in oblačil za zimo ... »Rekli so nam, da bo v državi Sloveniji boljše, a je slabše: berači bomo postali, smo že.« (Šulek 1993b, 40). S tem delavci izražajo tudi nostalgijo po prejšnjih časih. Tudi sicer delavci svoje izjave artikulirajo znotraj diskurza, ki temelji na socialistični ideologiji dela, ko izpostavijo solidarnost v smislu, »zakaj ne velja, da bi pri odpuščanju gledali na to, da ne odpustijo vseh članov ene družine«, svoj odnos do lastništva tovarn: »naše tovarne tujci kupujejo za mali denar, delavci, ki so jih postavljali, pa nimajo več vstopa v njih«, ter njihovo razumevanje vloge države pri reševanju podjetij in zagotavljanju delovnih mest: »vsega je krivo vodstvo Elektrokovine, predvsem pa vlada ...« (Šulek 1993b, 40).

V medijskem diskurzu obeh časnikov so delavci po eni strani reprezentirani kot žrtve neodgovornih odločitev vodstva in predstavnikov kapitala, po drugi strani pa kot tveganje za družbo, ker so neprilagojeni novim časom, kar se v okviru neoliberalnega diskurza artikulira tako s poročanjem novinarjev kot v izjavah predstavnikov lastnikov. V komentarju novinarke Večera so na primer reprezentirani kot tveganje, ki ga predstavljajo, če bi stavkali zaradi neizplačanih plač: »... stavka pomeni prekinitev proizvodnje ... in prvega pogoja za ohranitev okoli 1000 delovnih mest ni več ...« (Gerovac 1993b, 4). V Delu je kritika novinarja izrečena na račun sindikatov in delavcev, ki so s svojim delovanjem pripomogli k propadu podjetij: »ko se je zapletlo, so delavci izsiljevali pravice z dobro organiziranimi stavkami« (Vodušek 1993c, 4) Tudi lastniki kapitala posredno krivdo za nastalo situacijo pripisujejo delavcem, kot posledico njihovega stavkanja, in jih ob tem opozarjajo na izgubo delovnih mest v primeru stavke in ustavitve proizvodnje. Stavke so reprezentirane kot neutemeljeno izsiljevanje pravic, kar je v skladu z neoliberalnim diskurzom, ki zagovarja omejevanje moči sindikatov in zmanjševanje pravic delavcev.

Stečaj je v obeh medijih reprezentiran z neoliberalnim konceptom modernizacije in rentabilnosti poslovanja in delovnih mest. To se najbolj izraža v komentarjih novinarjev, ki so ob tem dogodku objavljeni v obeh medijih, kjer je izrazito prisoten diskurz, za katerim stoji neoliberalna ideologija dela. Pri tem je izražen tudi ideološki diskurz, ki deli na »nas«, ki vemo, in »njih«, ki so nevedni in zaradi tega celo grožnja. Primer je Voduškov komentar (1993c, 4), objavljen v Delu, kjer avtor piše, da s stečajem Elektrokovine »podiramo tabu pred stečajni velikih gospodarskih sistemov«, in z uporabo besede »tabu« stečaj reprezentira kot nekaj, kar je bilo prej nepredstavljivo, danes pa je realnost in šele začetek poti, ki jo moramo prehoditi na poti v neoliberalizem. Zaostalost in neprimernost prejšnjega modela gospodarstva in razmišljanja sta reprezentirani s tovarnami v Mariboru kot simbolom prejšnjega modela gospodarstva, velikani, ki morajo umreti, saj niso več primerni za sodoben svet. Delavci so na primer v komentarju Gerovčeve (1993b, 4) reprezentirani tudi kot zaviralci neizbežne modernizacije, privatizacije in s tem povezanih sprememb, ker niso pripravljeni na spremembe, so pomemben dejavnik v zamujanju sprejemanja potrebnih odločitev za delovanje podjetja v skladu z neoliberalnim modelom gospodarstva, ki ga je Slovenija udejanjila z osamosvojitvijo. S ponavljanjem primerjav z južnimi državami (Balkan, Kosovo) na primer komentator Dela Vodušek (1993c, 4), še poudarja zaostalost miselnosti socialističnega modela gospodarstva. Z uporabo besedne zveze »sindrom Elektrokovine se nezadržno širi« je stečaj Elektrokovine reprezentiran kot bolezenski znak gospodarstva, ki se ni obnašalo gospodarno, vendar pa je mogoče rešiti še »zdrava jedra«, s katerimi so reprezentirani deli podjetij s perspektivo za zagotavljanje delovnih mest in življenja delavcev ter podjetij po načelih neoliberalizma.

6.3.2 Stečaj Tovarne avtomobilov Maribor – Tam

Stečaj Tama je bil v Delu in Večeru osrednja tema poročanja, ki je svoje mesto večinoma našla na naslovnica in prvih straneh časopisov, kar je pričakovano, saj je bilo to edino mariborsko podjetje, z lastnim zakonom o sanaciji. Da je bila tema družbeno in gospodarsko pomembna, priča tudi količina medijskih objav o stečaju podjetja, saj je od

objave o neuspehu sanacije in napovedi stečaja do njegove uvedbe Delo objavilo štirinajst tematskih prispevkov, Večer pa dvanajst. Oba medija sta pomen dela in stečaja skonstruirala podobno, in sicer je odločitev o stečaju reprezentirana kot točka, v kateri se soočajo različni diskurzi o delu, kar reprezentira kompleksnost in družbeno pomembnost odločitve za stečaj Tama in omogoča več različnih interpretacij. Reprezentiranih je več dihotomij »mi« nasproti »njim«, najbolj izražena pa je: predstavniki oblasti in lastnikov kapitala nasproti predstavnikom delavcev. Točka, v kateri se prekrivajo diskurzi vseh reprezentiranih glasov pri odločitvi o stečaju, je ohranjanje delovnih mest.

V vseprisotnem dominantnem neoliberalnem diskurzu o delu, ki govori o »zdravih jedrih« Tama za ohranjanje produktivnih delovnih mest, je izražen tudi družbeni konsenz o tem, da je »v trenutnih razmerah vsako delovno mesto dragoceno« (Ploj Ratajc 1996a, 2) in da mora država pri tem odigrati svojo vlogo. Intervencionizem države je sicer v nasprotju z neoliberalno ideologijo, vendar ga upravičujejo okoliščine, »delavci na plečih države« (prav tam). Delovanje diskurza intervencionizma v medijski reprezentaciji je zelo blizu ideologiji socializma, ko je bila država odgovorna za reševanje podjetij, delovna mesta, plače in podobno. To se vseskozi pojavlja v izjavah ministra za gospodarstvo Metoda Dragonje, ko pravi, da bo država »v prihodnje skušala ohraniti le tiste dele Tama, ki lahko brez večjih subvencij pokrivajo vsaj lastne stroške« (v Jančič 1996, 3), ter ko pravi, da je: »vlada predstavnikom zaposlenih zagotovila, da se bo še naprej dejavno vključevala v reševanje Tamove gospodarske problematike« (v G.B., B. K. 1996, 3), minister celo sporoča, iz katerih virov bodo zagotovili plače v Tamu (v Pipan 1996, 4). S tem je neposredno izražen intervencionizem države in poseganje v pristojnosti lastnika in uprave podjetja, kar je v nasprotju z neoliberalnim diskurzom in ideologijo za njim. Kombinacija neoliberalnih načel delovanja in državnega intervencionizma se ves čas pojavlja pri reprezentaciji stečaja Tama in je izražena z medijskim diskurzom, ki nevtralizira državni intervencionizem, kot na primer v poročanju novinarja Dela: »odslej ima vse zadeve v rokah spet država ..., ki mora delovati po načelih tržne ekonomije« (Utenkar 1996d, 3).

V poročanju obeh dnevnikov o stečaju Tama je precej izražen kolektivizem, ki prav tako velja za vrednoto prejšnjega družbenega sistema. En vidik, kako se izraža kolektivizem, je prevzemanje skupnega bremena izgube in terjatev Tama, ki se bodo razporedili med davkoplačevalce: »v najslabšem primeru okoli 10000 tolarjev na državljanu« (Jančič 1996, 3). Ne le od davkoplačevalcev, država tudi od upnikov pričakuje, da ne bodo ravnali v skladu s tržno logiko, temveč se bodo odpovedali svojim terjatvam v dobro ohranjanja perspektivnih delov Tama in predvsem delovnih mest, tako so v zakon o državnih jamstvih dali tako imenovano solidarnostno klavzulo. Kolektivno razporejeno poplačevanje upnikov je izraženo z izjavami predstavnika kapitala, na primer »Zavedam se, da je Tam v položaju, ko je upnikov, tudi vas delavcev, več kot je za razdeliti.« (Nemec v Utenkar 1996č, 3), skupno odpovedovanje pa upravičuje z močno retorično figuro, ko pravi: »česar ni, še vojska ne more vzeti« (prav tam). Kolektivizem je prisoten tudi v korporativnem diskurzu o tem, da bo pri nastajanju novih Tamovih podjetij tveganje razporejeno med Sklad RS za razvoj, novo vodstvo ter delavce, ko predstavnik Sklada RS za razvoj na primer izjavi, da je »le s konsenzom vseh partnerjev« (Cerar Gerovac 1996c, 2) možno izpeljati koncept preoblikovanja oziroma ustanovitve novih družb, ob tem pa pove, da je »tveganje za delovanje novih družb porazdeljeno tudi med menedžment in delavce« (prava tam). Predstavniki lastnika pri nagovarjanju delavcev apelirajo na soodgovornost delavcev za uspešno poslovanje novih podjetij: »delavci ste eden od glavnih upnikov in predvsem edini, ki lahko programe uresničite« (Utenkar 1996č, 3), s čimer je izražen kolektivizem, ki je delavcem blizu, saj gre za vrednoto, ki je bila ena od temeljnih v prejšnjem družbenem sistemu in sestavni del ideologije socializma.

Delovna mesta so ena od osrednjih tem v poročanju obeh medijev o stečaju Tama. Reprezentirana so prek neoliberalnega diskurza o rentabilnosti delovnih mestih, v nasprotju z delovnimi mesti zaradi njih samih, oziroma zato, da imajo ljudje delo, kot je to veljalo v socialističnem diskurzu prejšnjega gospodarskega sistema. To je reprezentirano z varnostjo oziroma stalnostjo zaposlitve, ki je ves čas opredeljena kot pomemben element dela (izhaja iz ideologije socializma) in je z reprezentacijo novih načinov zaposlitve opredeljena v skladu z diskurzom neoliberalizma, kot na primer v

poročanju Večera: »če bodo podjetja pokazala svojo uspešnost, bo po tem času možno, da se bodo te zaposlitve za določen čas spremenile v zaposlitve za nedoločen čas« (Gerovac 1996b, 5). Delo je v tem kontekstu reprezentirano s pogoji, ki jih morajo delavci sprejeti, če hočejo delo v novih podjetjih. V poročanju o novih načinih zaposlitve so uvedene tudi nove kategorije plačila, in sicer bodo plače v novih podjetjih Tama povezane z uspešnostjo podjetja, tako da »bodo ti delavci ob koncu poslovnega leta upravičeni do udeležbe pri dobičku« (Gerovac 1996b, 5). Tako so tudi plače, kot pomemben element, ki opredeljuje delo, reprezentirane v skladu z neoliberalnimi načeli dela. Delo v smislu zaposlitve je v izjavah predstavnikov države, lastnika in vodstva podjetja reprezentirano s številkami o zaposlitvah ali z besedo brezposelnost in na ta način je delu odvzet moment povezave z realnimi ljudmi, ki stojijo za temi številkami in dejanskimi življenjskimi situacijami. Po drugi strani je brezposelnost reprezentirana z uporabo retoričnih figur, na primer, da gredo brezposelni na »križev pot« (Utenkar 1996d, 3), s čimer je reprezentirana tragičnost izgube delovnih mest, ki jo prinaša stečaj.

Odločitev za stečaj je reprezentirana kot neizbežna in je utemeljena na neoliberalnem diskurzu, ki je artikuliran v izjavah oblasti in lastnikov, pri čemer je za povečanje kredibilnosti odločitve za uvedbo stečaja uporabljeno faktografsko navajanje števil in podatkov o izgubi in obveznostih Tama. Minister na primer odločitev za stečaj povzema tako: »Dejansko nismo razen stečaja našli nobene druge možnosti, kako podjetje razbremeniti dveh ključnih generatorjev izgub, stroškov financiranja in prevelikega števila zaposlenih glede na zožene trge.« (Dragonja v Ploj Ratajc 1996b, 5), s čimer so zaposleni reprezentirani kot sestavni del problema slabega poslovanja, kar je izraženo tudi v poročanju novinarjev, na primer: »denar je tratila za plače tisoč in več delavcev, ki niso nič ustvarjali« (Utenkar 1996g, 3). Stečaj je v neoliberalnem diskurz, ki se artikulira tako z izjavami predstavnikov lastnikov kot v poročanju novinarjev, reprezentiran kot pogoj za ustanovitev novih podjetij, torej nov začetek. V ozadju je neoliberalni koncept modernizacije reprezentiran z zamenjavo neuspešnega poslovnega modela za uspešnega, to je z ukrepi »za izvedbo prestrukturiranja z ohranjanjem zdravih jeder družbe« ter z zagotavljanjem »ekonomsko smotrnega števila zaposlenih« (Gerovac 1996a, 3). Za reprezentacijo reševanja stanja v Tamu oba medija uporabljata prisposodbo

zdravljenja bolezni, na način, da se ohranijo »zdrava jedra« in s tem delovna mesta za manjši obseg zaposlenih, ki pa bodo (morajo biti) ekonomsko upravičena. Pri tem je za novonastala podjetja na primer uporabljena prisposoba o nedonošenčku v inkubatorju, katerega »zdravljenje bo dolgotrajno«, kar se nanaša na modernizacijo poslovanja.

Časovna komponenta je ves čas sestavni del diskurza o uvedbi stečaja v povezavi z reševanjem delovnih mest, kar je izraženo na primer v poročanju novinarja Dela: »Dnevi pred zasedanjem skupščine so minili v mrzličnem iskanju sprejemljivih rešitev« (Utenkar 1996b, 3) in oceni ministra, ki jo povzema novinarka Večera: »odlašanje s stečajem bi pomenilo ... samo poslabševanje možnosti za uspeh pri reševanju položaja, naslednji dnevi pa bodo pri tem odločilni« (Ploj Ratajc 1996b, 5). Reprezentacija časovnega vidika stečaja je del neoliberalnega diskurza, kjer čas pomeni denar. Pri reprezentaciji tega vidika stečaja pa je izražen konflikt med sindikati, ki odlašajo, in državo, ki si prizadeva za čimprejšnjo ureditev razmer. Pri tem je država reprezentirana kot bolj racionalna, tista, ki se odloča na osnovi dejstev, ki ima nadzor nad stroški in podobno. Sindikati pa so reprezentirani prek nepopustljive (morda tudi iracionalne) borbe za delovna mesta, ne glede na njihovo rentabilnost. Časovno komponento nazorno ponazori tudi uporaba besedne igre v naslovu novinarskega komentarja »Stečaj na čakanju« (Utenkar 1996d, 3) namesto delavec na čakanju, ki reprezentira delavce kot žrtve dolgotrajnega sprejemanja odločitev o stečaju in njegove uveljavitve, saj so v vsem tem času v negotovosti glede svojih delovnih mest in tudi glede prihodnje zaposlitve.

Delavci so v obeh medijih reprezentirani kot žrtve neodgovornega delovanja vseh vpletenih deležnikov v sanacijo in stečaj Tama. To se artikulirana predvsem z glasovi predstavnikov delavcev, ki podajo na primer oceno, da so zaposleni: »po petih, šestih letih Tamove agonije v najslabšem položaju«, saj so banke dobile ustrezno poplačilo, država je prejela davke in prispevke, drugi so zavarovali svoje terjatve, za odškodnine zaposlenim, ki bodo ostali brez dela, pa bo zmanjkalo denarja (Gajzer v Ploj Ratajc 1996b, 4). Minister sicer upravičuje odločitev za stečaj kot neizbežno, ob tem pa ocenjuje, da je stečaj in ustanovitev novih podjetij za zaposlene »najmanj ugodna in najtežja možnost, vendar ni druge rešitve« (Dragovanja v Ploj Ratajc 1996b, 4).

Predstavniki sindikatov interpretirajo stečaj kot odvzem delovnih mest delavcem, ki so reprezentirani kot žrtve predstavnikov države, ki bi morala skrbeti zanje, na primer izjava predstavnikov sindikatov podjetja, da so delavce izigrali tako predstavniki Sklada RS za razvoj kot ministrstev: »Sklad, kot paradržavna institucija, v kateri delujejo celo ministri in najbolj odgovorni državni funkcionarji, povzroča velikansko gospodarsko škodo ... delovna mesta ukinjajo, namesto da bi jih obdržali« (Utenkar 1996f, 3). Tudi v novinarskem komentarju v Delu so z besedno igro »Zavedeni, prevarani in odgovorni« (Utenkar 1996c, 1) delavci reprezentirani kot zavedeni in prevarani, sedaj pa jim odgovorni (lastniki, vodstvo) pripisujejo odgovornost za prihodnost podjetja, čeprav delavci o tem niso odločali, poleg tega pa se bodo tudi v prihodnje morali odrekati »zaradi drugačnih časov«. To, da so delavci žrtve odločitev predstavnikov države, je prisotno tudi na eni od redkih fotografij v poročanju obeh medijev, ki sta jo na naslovnica objavila oba časnika in reprezentira protest delavcev pred parlamentom. Večja skupina ljudi je posneta od daleč in imajo na transparentu, ki je v ospredju fotografije, močno izraženo sporočilo, in sicer je na traku črne barve z belimi črkami zapisano »IZSESALI STE NAM KRI – SEDAJ NAM JEMLIJTE ŠE DOSTOJANSTVO« (Večer 1996, 1; Samec 1996, 1), s čimer delavci sporočajo predstavnikom oblasti, da so jim s svojimi odločitvami, dolgotrajnim postopkom sanacije vzeli življenje in dostojanstvo: vzeli so njihovo tovarno, njihove službe, vir prihodka za življenje njihovih družin in to je njihovo celotno življenje. Črna barva traku spominja na pogreb, kar prispeva k dramatičnosti diskurza in je v skladu s siceršnjo reprezentacijo stečaja s strani predstavnikov delavcev, ki ga interpretirajo kot konec življenja.

Nasprotujoče si interpretacije vlade, Sklada RS za razvoj in sindikatov glede ohranjanja delovnih mest so v obeh medijih ena od osrednjih točk reprezentacije stečaja, ki pa je večinoma na strani predstavnikov oblasti in lastnikov, na dan stečaja pa se prevesi na stran interpretacije sindikatov. Pred dejansko uvedbo stečaja prevladuje utemeljevanje stečaja s strani države, torej ministra in predstavnikov državnega lastnika in je reprezentirano kot rešitev in ne kot poraz, kot začetek zgodbe in ne njen konec, na premer izjava predstavnika lastnika: »Pogoj za njihov uspeh je stečaj Tama ... v takojšnjem ustvarjanju novih podjetij, ki imajo perspektivne programe in trge. Na ta

način bodo ustvarjena nova delovna mesta za Tamove delavce ...« (Nemec v Gerovac 1996b, 5) in seveda čimprejšnje lastninjenje: »Samo znani lastniki bodo namreč tisti, ki lahko dolgoročno skrbijo za poslovne uspehe novih podjetij in s tem tudi za zaposlene« (prav tam). Po uvedbi stečaja se medijski diskurz prevesi na stran predstavnikov delavcev, ki položaj v Tamu ocenjujejo kot »anarhičen« (Šulek 1996a 1; Šulek 1996b, 3; Utenkar 1996f, 3), kar izhaja iz ocene sindikatov o stanju v Tamu. Prav tako ocena vključuje očitek vladi in Skladu RS za razvoj, da z neodgovornim delovanjem pri organiziranju dela v novih podjetjih delajo škodo ne le delavcem, temveč tudi davkoplačevalcem. Ideološki diskurz »mi« nasproti »njim« se v reprezentaciji stečaja obrne na stran delavcev oziroma brezposelnih. Celoten medijski tekst je strukturiran tako, da je situacija interpretirana prek izjav sindikata in stečajnega upravitelja, ki reprezentirajo lastnika, torej Sklad RS za razvoj, kot neodgovornega, nekompetentnega, nesposobnega, nedejavnega.

Delo je po stečaju podjetja reprezentirano kot privilegij, ki so ga deležni le redki, povabljeni izbranci, drugi so soočeni z brezposelnostjo: »Nekateri, ki so prišli včeraj v tovarno, so ostali pred vhodom, ker niso bili na seznamu »povabljenih delavcev«« (Šulek 1996a, 1). Dodatno je ta reprezentacija podprta z eno redkih fotografij v dnevnih novicah o stečaju Tama, na kateri delavci, ki so torej izgubili privilegij do dela, odhajajo iz podjetja. Poleg tega je s podnapisom (Tamovci po drugi uri popoldne – še zmeraj negotov odhod domov...) dodatno pokropljena reprezentacija stečaja kot anarhične situacije, predvsem za delavce, ki so reprezentirani kot žrtve predstavnikov države (vlade in Sklada RS za razvoj), ki situacije nimajo pod kontrolo. V obeh medijih se pojavi tudi diskurz o zmanjšanem pomenu proizvodnih delavcev, ki je povezan s seznamami delavcev v novih podjetjih, ki niso točni, na njih pa je tudi premalo proizvodnih delavcev: »s takšno strukturo podjetje ne bo uspešno« (Šulek 1996b, 3), »tako malo proizvodnih delavcev, da si prihodnje proizvodnje sploh ni mogoče zamisliti« (Utenkar 1996f, 3). Z uporabo prispodobe »stečaj delavskega razreda« (Utenkar 1996g, 3) je retorično zelo dramatično reprezentirano dogajanje, ko stečaji podjetij brezposelnost širijo predvsem med proizvodne delavce, njihovo množičnost pa dodatno poudarja uporaba besedne

zveze »delavski razred«. V ozadju zmanjševanja pomena proizvodnih delavcev je neoliberalni koncept modernizacije dela in delavcev.

Glas delavcev se v dnevnem poročanju o stečaju Tama pojavi le enkrat, in sicer, ko ti predloge Sklada RS za razvoj glede novih možnosti zaposlitev označijo kot »kravjo kupčijo« (Utenkar 1996č, 3) in s to prisposodbo ravnanje sklada označijo kot iskanje koristi na račun delavcev, krivico torej, ki je ne bodo sprejeli. Delavci so sicer vseskozi reprezentirani z glasom sindikata, ki artikulira ideološki diskurz borbe za delovna mesta. Dominantnost sindikatov je razvidna tudi iz fotografij, ki so sicer redke v poročanju obeh medijev o stečaju Tama (Večer 3, Delo 3), na tistih, ki so, pa so praktično v vseh primerih predstavniki sindikata – na protestu so skupaj z delavci, na sestanku pa skupaj s predstavniki vlade. S tem je reprezentirana moč oziroma vpliv, ki so ga v tistem obdobju imeli sindikati na odločitve, povezane z vsemi vidiki dela, saj se je prav v tem obdobju njihov vpliv najbolj povečal, ko so postali sestavni del Ekonomsko-socialnega sveta, kjer so se sprejemale vse pomembne odločitve države, povezane z delom.

Stečaj Tama je v obeh medijih reprezentiran kot osrednja družbena, gospodarska in tudi politična tema, kar je predstavljeno tudi z eno redkih izjav poslanca v državnem zboru (Jagodnik v Jakopec 1996, 1): »država v preteklem obdobju nobenemu drugemu poslovnemu sistemu ni namenjala toliko pozornosti kot prav Tamu«. Na fotografiji v enem od prispevkov je med drugimi celo predsednik vlade, s čimer je tema tudi kontekstualno reprezentirana kot ena najpomembnejših, s katero se ukvarja vlada. Tako se v reprezentaciji stečaja Tama izrazi tudi običajen politični diskurz iskanja krivca in pripisovanja odgovornosti. Odločevalci so prikazani kot tisti, ki se sprenevedajo glede prevzemanja svoje odgovornosti, kljub temu, da je vsaj delno objektivna odgovornost na njih, saj so sprejeli zakon o sanaciji Tama. Z uporabo retoričnih figur, kot na primer »si podajajo uteži« (Jakopec 1996, 1), je v medijski reprezentaciji še bolj poudarjeno breme, ki ga predstavlja neuspeh pri sanaciji Tama in od katerega se vsi distancirajo. V obeh medijih se pojavi tudi glas lokalne politike, ki razmere v mariborskem gospodarstvu reprezentira s pripisovanjem odgovornosti/krivde za nastale razmere prek boja med Ljubljano in Mariborom. Diskurz lokalpatriotizma je očiten v izražanju krivde »njih« za

uničenje mariborskih podjetij, na primer v poročanju novinarja Dela (Utenkar 1996a, 4): »doslej so prišleki na dno spravili večino velikih sistemov«, pri čemer so kot prišleki mišljeni predvsem predstavniki iz Ljubljane, kot je na primer izraženo v izjavi člana uprave Tama Mirka Štica (v nš 1996, 2): »Dejansko pa bodo o vsem odločali v Ljubljani.« in izjavi mariborskega lokalnega politika Valterja Pristovnika (v Utenkar 1996a, 4): »Maribor vodijo z daljinskim upravljanjem iz Ljubljane.«

Reprezentacija dela v poročanju o stečaju Tama je nedvomno kompleksna. Čeprav v obeh medijih prevladuje neoliberalni diskurz, se medija ne postavita vedno na njegovo stran. Kritična sta tako do predstavnikov oblasti kot do predstavnikov sindikatov. Kritika je izražena na račun države, ki je dovolila, da je tako velik del prebivalstva ostal brez dela in da »si vse državne in paradržavne ustanove umivajo roke, ker trdijo, da so naredile vse, kar je v njihovi moči« (Utenkar 1996g, 3), kakor tudi na račun predstavnikov sindikatov, ki so reprezentirani kot neučinkoviti, celo spajdašeni z oblastjo: »... v kovinski in elektroindustriji Slovenije je ostalo brez dela 75.000 delavcev, sindikalna vodstva pa še kar naprej konstruktivno sodelujejo z gospodarskimi in političnimi oblastniki« (Utenkar 1996g, 3).

6.3.3 Stečaj Hidromontaže

Stečaj Hidromontaže se je zgodil v časovnem kontekstu stečaja Tama in je bil še eden v vrsti stečajev v mariborski regiji, kar se je odrazilo tudi v njegovi medijski reprezentaciji. Večer mu je sicer namenil prostor na naslovnica, vendar vedno v kontekstu stečaja Tama in kot manj pomembno temo v primerjavi s stečajem Tama. O njem je objavil pet tematskih prispevkov, medtem ko je Delo o stečaju Hidromontaže poročalo v dveh kratkih novicah. Podobno sicer velja za poročanje o večini stečajev, ki so se v tem obdobju zgodili v mariborski regiji (Jeklotehna, Mariborski tisk, Tekstilna tovarna in drugi), lokalni časopis Večer jim je namenil več prostora kot Delo, ki je o stečajih mariborskih podjetij poročal na isti način kot tistih iz drugih delov države. Kljub različni količini medijskega prostora, ki sta ga oba dnevna časopisa namenila stečaju Hidromontaže, je vsebinsko v obeh prevladujoča reprezentacija stečaja kot nadaljevanje

dela v novem podjetju in ohranjanja delovnih mest ter številnim brezposelnim, ki se pridružujejo že tako veliki množici delavcev na zavodu za zaposlovanje. V Večeru je po uvedbi stečaja zelo izražen glas delavcev, medtem ko Delo o stečaju poroča na način »objektivne« analize.

Medijska reprezentacija napovedi stečaja temelji na interpretaciji dogajanja s strani direktorja Hidromontaže, ki v ospredje postavlja vlogo države pri reševanju iz »začaranega kroga« (Gerovac 1996č, 9), v katerem je Hidromontaža. Oblast je pri tem reprezentirana kot tista, ki bi morala pomagati najti rešitev za ustanovitev novega podjetja za nadaljevanje dela. Do izraza pride neoliberalna ideologija reforme trga dela, ki temelji na odrekanju delavskim pravicam na račun prihodnjega izboljšanja. Zahteva predstavnikov države, da se delavci odpovejo preteklim premalo izplačanim plačam, je problematizirana z izjavo predstavnika sindikata (Bratuša v Utenkar 1996e, 3): »Kako ... naj se delavci odločijo, da podarijo svoj težko zaslužen denar?« in da »jih s predlogi v Ljubljani izsiljujejo«. Na ta način je reprezentiran ideološki boj med diskurzom predstavnikov oblasti in diskurzom sindikata glede pravic delavcev. Sindikat je ob tem reprezentiran kot soodločevalec v postopku ustvarjanja pogojev za nastanek novega podjetja: »Za prenos je namreč potrebno soglasje sindikata« (Gerovac 1996č, 9). Pri tem je časovna komponenta v obeh medijih izpostavljena kot ključna za rešitev podjetja z ustanovitvijo novega, v smislu neoliberalnega načela »čas je denar« (v primeru Hidromontaže sicer nadaljevanje dela in delovna mesta), pri tem pa je posredno implicirano zamujanje odločitve sindikatov, vendar jim mediji v svojem poročanju za to ne pripisujejo krivde.

Sam stečaj je reprezentiran prek izgube delovnih mest in začetka dela v novih podjetjih. Pri tem je v obeh medijih za reprezentacijo uporabljena dihotomija »staro« nasproti »novo«, kjer je novo reprezentirano skladno z neoliberalno ideologijo – stečaj stare Hidromontaže, ki ni delovala v skladu z neoliberalnimi načeli, in ustanovitev novega podjetja, ki bo delovalo v skladu s tržnimi zakonitostmi: »Hidromontaža bi se v prihodnje skrčila na obseg, ki ga omogočajo že sklenjene pogodbe« (Gerovac 1996č, 9). Pri tem je državni intervencionizem normaliziran v okviru sicer neoliberalnega diskurza: »z

ministrom za gospodarstvo ... pa naj bi dorekli ukrepe za Hidromontažo«, saj je reševanje podjetja s stečajem starega in ustanovitvijo novega v pristojnosti vladne projektne skupine (Gerovac 1996č, 9). Kot skupen cilj je opredeljeno, da bi se s stečajem Hidromontaže in ustanovitvijo novega podjetja »omogočila nova in ohranila obstoječa delovana mesta« (Senica 1996a, 12).

Dan stečaja je v Večeru po eni strani reprezentiran kot normalno stanje: »delo poteka normalno, redno izplačujejo tudi plače«, »aktivni del proizvodnje ves čas dela« (Senica 1996a, 12), po drugi strani pa s pričevanji delavcev ki interpretirajo stečaj s čustvenim diskurzom nostalgije in izražajo svojo negotovost v smislu zaposlitev in življenja oziroma preživetja. V izjavah delavcev je izražen diskurz, ki temelji na socialistični ideologiji in se izraža v ponosu na podjetje, ki je spadalo med največja v Jugoslaviji, zaposlovalo ogromno delavcev in delalo največje projekte: »pomagal sem graditi firmo«, »ni prav, da propadajo podjetja, kot sta Hidromontaža in Tam, ki so znana v svetu« (Senica 1996b, 11). Poudarjena je vrednota varnosti zaposlitve, in sicer z negotovostjo, ki sta jo prinesla stečaj in posledična brezposelnost: »... vprašanje je, kaj bo z nami. Kdo nam zagotavlja, da bomo spet dobili službe?« (Senica 1996b, 11) V izjavah delavcev se izrazi tudi revščina in razsežnosti revščine v družbi, povezane s kriminalom: »... denarja ni. To te privede naravnost do kriminala ... treba je plačevati položnice ...« (Senica 1996b, 11).

Fotografije se pri medijski reprezentaciji stečaja Hidromontaže pojavijo dvakrat (le v Večeru), pri čemer je obakrat novici dodana fotografija delavcev v dokaj prazni notranjosti tovarne, kjer pometajo tla ali popisujejo inventar, kar podpira reprezentacijo stečaja kot zaključka starega in novega začetka. S fotografijami je temi dana večja teža in poudarek osnovnemu sporočilu v besedilnem tekstu prispevkov, da je stečaj nov začetek, delo pa se bo nadaljevalo na manj delovnih mestih, ki bodo rentabilna. Medijska reprezentacija dela v stečaju o Hidromontaži je v ospredje postavila delovna mesta in položaj industrijskih delavcev. Uporabljena je tipična reprezentacija industrijskih delavcev in neoliberalni diskurz o modernizaciji, kjer je stečaj dogodek v procesu normalizacije podjetja na poti k delovanju v skladu z zakonitostmi tržnega kapitalizma.

7 SKLEP

Tematika dela je v medijskem poročanju o stečajih obravnavana kot ena od osrednjih tem, saj so bila v tranziciji delovna mesta, brezposelnost in teme, povezane z delovanjem nekdanjih družbenih, tedaj pa državnih podjetij, v ospredju interesa vlade in njenih institucij. Glede na analizirane medijske tekste lahko zaključim, da obstaja precej enotna shema poročanja o stečajih v obeh dnevnikih tiskanih medijih. Ta shema temelji na neoliberalnem diskurzu, ki je v veliki večini osnova medijskih tekstov, v katere so za ustvarjanje legitimnosti in kredibilnosti uvrščeni glasovi relevantnih deležnikov v stečajih. Pri tem na splošno velja, da sledijo ustaljenemu načinu predstavljanja tovrstnih tem v dnevnikih novicah, kjer je najprej dano mesto oblasti oziroma lastnikom in upravljavcem kapitala (večini) in potem predstavnikom delavcev (manjšini). Večinoma velja, da je največ prostora danega glasovom oblasti in lastnikov kapitala, pri čemer v prispevkih ni vedno izraženo strinjanje s prevladujočim glasom. Na kompleksnost medijske reprezentacije stečajev kaže prisotnost več dihotomij mi nasproti oni, pri čemer je najbolj izražena: predstavniki oblasti in lastnikov nasproti predstavnikom delavcev. Mediji v reprezentacijo stečajev vključujejo le institucionalne glasove, torej predstavnike vlade, lastnikov, vodstev podjetij, predstavnike sindikatov. Analiza strukture poročanja pa nam pokaže, kje in kako se manifestirajo ideologije v novicah (van Dijk 2006).

Medijska reprezentacija dela je skonstruirana z diskurzi o delu, ki so kombinacija neoliberalnih načel delovanja in državnega intervencionizma. Medijski diskurz naturalizira državni intervencionizem in se naslanja na vrednote kolektivizma, kar je Fairclough (2003, 128) utemeljil kot legitimizacijo diskurza družbene kohezije znotraj neoliberalnega diskurza. Pri tem gre za delovanje neoliberalistične ideologije v kombinaciji s socialnimi korektivi države, kar je izraženo tako v ustavi Republike Slovenije, kjer je socialno tržno gospodarstvo opredeljeno kot uradni cilj slovenske tranzicije (Stanojević 2001), kot tudi v gospodarski politiki slovenskega modela tranzicije, ki je temeljil na tako imenovani postopnosti in previdnosti pri uvajanju reform (Adam in Makarovič 2002). Mediji torej reprezentacijo dela konstruirajo v skladu z

ohranjanjem družbenega konsenza, kar so ugotavljali tudi avtorji, ki so analizirali poročanje o stvkih (Knight 2001, van Dijk 2009).

Na osnovi odnosov med akterji institucij dela, predstavnikov oblasti oziroma kapitala ter sindikati, se mešajo diskurzi o delu, ki so reprezentirani v obliki dialoga ali polemike, in na ta način »nevtalizirajo prostor, v katerem se soočajo različne ideologije in postavljajo meje polemiki« (Hartley 1982, 62). Pomen dela v poročanju o stečajih je v obeh medijih skonstruiran podobno, s prevladujočimi diskurzi, ki temeljeno na neoliberalni ideologiji in se artikulirajo z glasovi predstavnikov oblasti oziroma kapitala, ki stečaj interpretirajo kot začetek procesa preobrazbe iz nerentabilnih v rentabilna delovna mesta, v kombinaciji z diskurzom družbene kohezije, kjer bo država poskrbela za nova delovna mesta in brezposelne. Nasproti tega stoji ideološki diskurz, ki se izraža prek manjšinskega mnenja predstavnikov delavcev, ki se borijo za delovna mesta in pravice delavcev do dela ter pravičnega plačila in to za vsako ceno. Oba ideološka diskurza sta postavljena v okvir neoliberalnega koncepta modernizacije, kjer mora »novo« nadomestiti »staro«, ker pomeni razvoj v smeri skupnih družbenih ciljev. Pri tem je aktualen tudi koncept modernizacije dela, kjer so proizvodni delavci reprezentirani kot ostanki prejšnjega sistema, ki se morajo preobraziti v moderne delavce, v skladu z neoliberalnimi načeli dela (Vodopivec 2012).

Kljub temu, da mediji v svojo reprezentacijo vključijo glasove različnih oziroma nasprotujočih si diskurzov, je poročanje o tematiki dela dokaj površinsko. V poročanju o stečajih se mediji namreč niso poglobljeno ukvarjali s politiko države na področju dela, čeprav je osrednja tema v poročanju o stečajih povezana z delovnimi mesti. Na to je opozorila tudi Macdonaldova (2003, 63), ko pravi, da tovrstna personalizacija lahko privede do tega, da se v novice ne vključi vidik strukturnih faktorjev, relevantnih politik in podobno. Glede na to, da dnevne novice konstruirajo (skupne) pomene, je manko bolj poglobljenega pogleda v problematiko dela, ki se je v času tranzicije soočala z drastičnimi strukturnimi spremembami na področju dela, lahko problematičen za konstrukcijo kolektivnega družbenega znanja. Glede na značilnosti medijskega diskurza je bila reprezentacija novic z več glasovi bolj kot poglobljeni vsebinski analizi dogodkov

in ozadij namenjena posploševanju in prevajanju enega ali drugega mnenja ter spodbujanju interakcije med njimi za bolj močno izraženo diskurzivno vsebino, kar naj bi bolj pritegnilo bralce (Hartley 1982; Macdonald 2003). Za dramatizacijo diskurza so tako predstavniki oblasti in kapitala kot predstavniki sindikatov pri reprezentaciji dela v času stečaja uporabljali prisposodbo življenja v povezavi z boleznijo in smrtjo: prvi prisposodbo bolezni, nekaj, kar je treba ozdraviti tako, da se ohranijo delovna mesta za manjši obseg zaposlenih, ki morajo biti ekonomsko upravičena, in drugi prisposodbo smrti, pogreba, konca življenja delavcev in tovarn, ki so jim dajale življenje (preživetje in dostojanstvo). S temi retoričnimi figurami se je sicer poudarjala diskurzivna vsebina, ni pa to prispevalo k bolj poglobljeni medijski obravnavi tematike dela in problema brezposelnosti.

Brezposelnost je bila tako kot v prejšnjem sistemu tudi v tranziciji družbeno in politično nesprejemljiva, čeprav je bila v medijih reprezentirana kot sestavni del prilagajanja novemu ekonomskemu modelu. Družbena nesprejemljivost brezposelnosti je bila povezna tudi z močjo in vplivom sindikatov v obdobju, v katerem sem proučevala medijske tekste o stečajih. Njihov vpliv se je v letih od 1992 do 1996 večal, saj so bili vključeni v procese nastajanja politik in so postali neokorporativne posredne organizacije (Stanojević in drugi 2001; Stanojević 2012). To se odraža tudi v razlikah v medijskem poročanju o stečajih med letom 1993, ko je šla v stečaj Elektrovina, in letom 1996, ko sta šla v stečaj Tovarna avtomobilov Maribor in Hidromontaža. V prvem obdobju je bil v prevladujočem neoliberalnem diskurzu bistveno manj prisoten diskurz družbene kohezije v smislu državnega intervencionizma kot kasneje, ko se je povečeval vpliv sindikatov, poleg tega pa je naraščala množičnost stečajev industrijskih podjetij in se je drastično povečala brezposelnost. To, da se medijska reprezentacija dela v poročanju o stečajih na dan samega stečaja prevesi na stran diskurza predstavnikov delavcev, je verjetno logična posledica tako drastičnih razsežnosti brezposelnosti kot moči in vpliva, ki so ga imeli sindikati v tem obdobju tranzicije.

Glas delavcev ni neposredno prisoten v dnevnem poročanju o stečajih, razen v izjemno redkih primerih objave pričevanj nekdanjih delavcev podjetij, ki so šla v stečaj, in v teh je najbolj izražen diskurz, ki odraža vrednote ideologije socializma in tudi nostalgijo po

prejšnjih časih. Delavci so sicer vseskozi reprezentirani z glasom sindikata ali drugih predstavnikov delavcev, ki artikulirajo ideološki diskurz borbe za delovna mesta ter tudi iskanja krivca in pripisovanja odgovornosti. V iskanju krivca se pojavi tudi politični diskurz prelaganja odgovornosti. Odločevalci so prikazani kot tisti, ki se sprenevedajo glede prevzemanja svoje odgovornosti, delavci pa kot žrtve neodgovornega delovanja vseh vpletenih deležnikov v stečaj, še posebej predstavnikov države (vlade in Sklada RS za razvoj). Čeprav so reprezentirani kot žrtve neodgovornih odločitev vodstva in predstavnikov kapitala, je to v medijski reprezentaciji zrelativizirano v okviru koncepta modernizacije, kjer so delavci reprezentirani kot neprilagojeni novim časom zaradi svoje »zastarelosti« ter posledične neučinkovitosti.

Kompleksnost tematike dela v času tranzicije se je torej nedvomno odražala v medijski reprezentaciji stečajev in tudi v konstrukciji pomena dela, ki je odražala takratne gospodarske in politične razmere in razmerja, spremembe trga dela, strukturne spremembe gospodarstva, spremembe institucij dela ter vrednotni okvir spremenjenega družbenega sistema.

8 LITERATURA

1. Adam, Frane in Matej Makarovič. 2002. Postcommunist transition and social sciences: the case of Slovenia. *East European Quarterly*, 36 (3). Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/login.aspx?direct=true&db=mth&AN=7552142&lang=sl&site=eds-live&scope=site> (6. maj 2016).
2. Adam, Frane, Matevž Tomšič in Primož Kristan. 2008. Political Elite, Civil Society, and Type of Capitalism: Estonia and Slovenia. *East European Quarterly* XLII (1): 43–67.
3. Bašić Hrvatina, Sandra in Marko Milosavljević. 2001. *Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih: Regulacija, privatizacija, koncentracija in komercializacija medijev*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
4. Bašić Hrvatina, Sandra. 2006. Media Liberalism. V *Democratic Transition in Slovenia: Value Transformation, Education, and Media*, ur. Danica Fink-Hafner in Sabrina P. Ramet, 168–186. Dostopno prek: Dikul.
5. Bernik, Ivan in Brina Malnar. 2002. Kulturna revolucija ali pragmatična prilagoditev? O nekaterih kulturnih predpostavkah za ureditev demokracije. V *Demokracija v Sloveniji: prvo desetletje*, ur. Niko Toš in Ivan Bernik, 139–162. Ljubljana: FDV.
6. Bhattacharya, Saumyajit. 2014. Is Labour Still a Relevant Category for Praxis? Critical Reflections on Some Contemporary Discourses on Work and Labour in Capitalism. *Development and Change* 45 (5). Dostopno prek: <http://eds.b.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=8908e110-caea-4a39-aeaf-3cce377360c9%40sessionmgr103&vid=10&hid=111> (16. maj 2016).
7. Dawisha, Karen in Venelin I. Ganev. 2005. The role of ideas in post-communist politics: A reevaluation. *East European Politics and Societies* 19 (3). Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni->

lj.si/login.aspx?direct=true&db=edswss&AN=000230843000001&lang=sl&site=eds-live&scope=site (22. maj 2016).

8. Eagleton, Terry. 1991. *Ideology: an introduction*. London, New York: Verso.
9. Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. London, New York: Routledge.
10. Ferfila, Bogomil in Paul Philips. 2011. *Political Economy of Labor: Canada and Slovenia*. Calcuta: Sampark.
11. Gerovac, Ksenija. 1993a. Rešitev ali izhod v sili? *Večer*, 9 (3. september).
--- 1993b. Tvegan stečaj Elektrokovine. *Večer*, 4 (4. september).
--- 1996a. Stečaj Tama preložen. *Večer*, 3 (4. april).
--- 1996b. O zaposlenih brez števil. *Večer*, 5 (17. april).
--- 1996c. Porazdeljeno tveganje za delovanje novih družb. *Večer*, 2 (18. april).
--- 1996č. Kako iz začaranega kroga. *Večer*, 9 (20. april).
12. Gilbert, Jeremy. 2013. What Kind of Thing is »Neoliberalism«? *New formations: a journal of culture/theory/politics* 80 (80). Dostopno prek: <http://eds.b.ebscohost.com/nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&sid=41a29d59-9e18-439d-b4eb-745a0596354b%40sessionmgr101&hid=111> (15. maj 2016).
13. Hafner-Fink, Mitja. 2006. Values of the Slovenian Population. V *Democratic Transition in Slovenia: Value Transformation, Education, and Media*, Danica Fink-Hafner in Sabrina P. Ramet, 127–147. Dostopno prek: Dikul.
14. Hall, Stuart. 1997. Introduction; The work of representation. V *Rrepresentation: Cultural Representaion and Signifying Practices*, ur. Stuart Hall, 1–74. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd. v sodelovanju z Open University.

15. Hanžek, Matjaž in Šuštaršič Rajko. 1999. Premene vrednotnih sistemov samoupravne družbe. V *Vrednote socialne stratifikacije*, Matjaž Hanžek in Šuštaršič Rajko, 5–25. Ljubljana: Revije SRP.
16. Hartley, John. 1982. *Understanding news*. London, New York: Methuen.
17. Ignjatović, Mirosljub. 2001. Anatomija slovenskega trga delovne sile. V *Uspešna nedozorelost: socialne institucije in kakovostna proizvodnja v Sloveniji*, ur. Miroslav Stanojević, 93–110. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
18. Jahn, Detlef in Matt Henn. 2000. The 'New' Rhetoric of New Labour in Comparative Perspective: A Three-Country Discourse Analysis. V *West European Politics 1*. Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsgsr&AN=edsgcl.62002621&lang=sl&site=eds-live&scope=site> (20. junij 2016).
19. Jakopec, Marko. 1996. Poslanci so ugotavljali krivdo za Tamov zlom. *Delo*, 1 (15. april).
20. Jančič, Peter. 1996. »Sanacija Tama neuspešna«. *Večer*, 3 (29. marec).
21. Knight, Graham. 2001. Prospective News: press pre-framing of the 1996 Ontario public service strike. *Journalism Studies* 2 (1). Dostopno prek: <http://eds.b.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=8908e110-caea-4a39-aeaf-3cce377360c9%40sessionmgr103&vid=7&hid=111> (10. junij 2016).
22. Kranjc, Janez. 1994. Nekaj misli o pravu in pravičnosti. V *Slovenija – vrednote in prihodnost*, zbornik, ur. Jernej Videtič in Igor Senčar, 69–80. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze: Slovenski akademski klub.
23. Kress, Gunther in Theo Van Leeuwen. 2001. *Mulimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.

24. Lacy, Nick. 1998. *Image and representation: key concepts in media studies*. New York: St. Martin's Press, Inc.
25. Lorber, Lučka. 2006. Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. *Revija za geografijo* 1 (1): 63–78.
26. Lorenčič, Aleksander. 2010. Mariborsko gospodarstvo med tranzicijo. V *Mesto in gospodarstvo: Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, ur. Željko Oset, Aleksandra Barberih Slana in Žarko Lazarevič. Maribor: Inštitut za novejšo zgodovino in Muzej narodne osvoboditve Maribor.
27. Macdonald, Myra. 2003. *Exploring media discourse*. London: Arnold.
28. Musek, Janek. 1995. Spremembe v miselnosti in vrednotni usmerjenosti Slovencev v prehodnem obdobju. V *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*, ur. Veljko Rus, 87–106. Ljubljana: FDV.
29. nš. 1996. Odločali bodo v Ljubljani. *Večer*, 2 (3. april).
30. Pečjak, Vid. 1995. Družbenopolitične in moralne vrednote na prehodu. V *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*, ur. Veljko Rus, 107–121. Ljubljana: FDV.
31. Pipan, Gordana. 1996. Vlada ugotavlja, da Tamova sanacija ne poteka uspešno. *Delo*, 4 (29. marec).
32. Pirnat, Rajko. 1994. Etika uprave v postsocializmu. V *Slovenija – vrednote in prihodnost*, zbornik, ur. Jernej Videtič in Igor Senčar, 55–67. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze: Slovenski akademski klub.
33. Pleskovič, Boris. 1994. Etika prehodnega obdobja v tržno gospodarstvo. V *Slovenija – vrednote in prihodnost*, zbornik, ur. Jernej Videtič in Igor Senčar, 39–54. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze: Slovenski akademski klub.
34. Ploj Ratajč, Sonja. 1996a. Panika tik pred dvanajsto. *Večer*, 2 (3. april).
- 1996b. »Ni nobene druge možnosti«. *Večer*, 5 (15. april).

35. Hanžek, Matjaž (ur.). 1998. *Poročilo o človekovem razvoju: Slovenija 1998*. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj ter UNDP.
36. Romano, Serena. 2014. *The political and social construction of poverty: Central and Eastern European countries in transition*. Bristol: Policy Press. Dostopno prek: Dikul.
37. Samec, Blaž. 1996. Tamovi delavci v Ljubljani. *Delo*, 1 (19. april).
38. Senica, Martin. 1996a. Uveden stečajni postopek za »staro« Hidromontažo. *Večer*, 12 (4. junij).
- 1996b. »Občutkov se ne da opisati«. *Večer*, 11 (5. junij).
39. Stanojević, Miroslav, Barbara Rajgelj in Miha Potočnik. 2001. Industrijski odnosi v Sloveniji. V *Uspešna nedozorelost: socialne institucije in kakovostna proizvodnja v Sloveniji*, ur. Miroslav Stanojević, 74–92. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
40. Stanojević, Miroslav. 2001. Tranzicija in kakovost. V *Uspešna nedozorelost: socialne institucije in kakovostna proizvodnja v Sloveniji*, ur. Miroslav Stanojević, 6–10. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 2012. The Rise and Decline of Slovenian Corporatism: Local and European Factors. *Europe-Asia Studies* 64 (5). Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/login.aspx?direct=true&db=edb&AN=76488028&lang=sl&site=eds-live&scope=site> (6. maj 2106).
41. Sundin, Ebba. 2015. The role of media content in everyday life. To confirm the nearby world and to shape the world beyond our reach. V *Journalism, Representation and the Public Sphere*, ur. Lief Kramp, Nico Carpentier, Andreas Hepp, Ilija Tomanić Trivundža, Hannu Nieminen, Risto Kunelius, Tobias Olsson, Ebba Sundin in Richard Kilborn, 83–92. Bremen: edition lumiere.
42. Šulek, Katarina. 1993a. Stečajni postopek za Elektrovino. *Večer*, 8 (8. oktober).

- 1993b. »Pa so nam rekli, da bo v državi Sloveniji boljše«. *Večer*, 40 (13. november).
- 1996a. »Položaj v Tamu je anarhičen«. *Večer*, 1 (5. junij)
- 1996b. Na zavod za zaposlovanje gre 1873 tamovcev. *Večer*, 3 (5. junij).
43. Šuštaršič Rajko. 1999. Še o vrednotah kot neposrednih dejstvih zavesti. V *Vrednote socialne stratifikacije*, Matjaž Hanžek in Rajko Šuštaršič, 25–34. Ljubljana: Revije SRP.
44. Tsatsanis, Emmanouil. 2009. The social determinants of ideology: The case of neoliberalism in Southern Europe. *Critical Sociology* 35 (2). Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/login.aspx?direct=true&db=edselc&AN=edselc.2-52.0-62249150920&lang=sl&site=eds-live&scope=site> (28. maj 2016).
45. Utenkar, Danilo. 1996a. Različna menja o Tamu. *Delo*, 4 (29. marec).
- 1996b. Stečaj Tama preložen. *Delo*, 3 (4. april).
- 1996c. Zavedeni, prevarani in odgovorni. *Delo*, 1 (15. april).
- 1996č. Nemeč Tamovcem: »Česar ni, še vojska ne more vzeti«. *Delo*, 3 (17. april).
- 1996d. Stečaj Tama na čakanju. *Delo*, 3 (19. april).
- 1996e. Hidromontaža v razsulu. *Delo*, 3 (20. april).
- 1996f. Prvi Tamov stečajni dan je minil precej anarhično. *Delo*, 3 (5. junij).
- 1996g. Delavski razred gre v stečaj, država pa si umiva roke. *Delo*, 3 (6. junij).
46. Van Dijk, Teun A. 2000. New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. V *Ethnic minorities and the media*, ur. S. Cottle, 33–49. Dostopno prek: [http://www.discourses.org/OldArticles/New\(s\)%20racism%20-%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf](http://www.discourses.org/OldArticles/New(s)%20racism%20-%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf) (30. junij 2016).

- 2006. Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies* 11 (2). Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/login.aspx?direct=true&db=edb&AN=21193648&lang=sl&site=eds-live&scope=site> (15. junij 2016).
- 2009. News, Discourse, and Ideology. V: *The handbook of journalism studies*, ur. Karin Wahl-Jorgensen in Thomas Hanitzsch, 191–204. New York, London: Routledge.
47. Večer. 1993. Elektrovina predlaga stečaj, 1 (3. september).
48. Večer. 1996. Stečaj za Tam d.d. po praznikih?, 1 (18. april).
49. Vodopivec, Milan. 1995. Elementi strategije gospodarskega razvoja trga dela. V *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*, ur. Veljko Rus, 281–305. Ljubljana: FDV
50. Vodopivec, Nina. 2012. On the Road to Modernity: Textile Workers and Post-socialist Transformations in Slovenia. *History* 97 (328). Dostopno prek: <http://search.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/login.aspx?direct=true&db=edb&AN=82370631&lang=sl&site=eds-live&scope=site> (6. maj 2016).
51. Vodušek, Branko. 1993a. Podjetje Elektrovina je od včeraj v stečaju. *Delo*, 3 (8. oktober).
- 1993b. Delavcem Elektrovine vračajo delavske knjižice. *Delo*, 3 (12. oktober).
- 1993c. Sindrom Elektrovine. *Delo*, 4 (13. oktober).
52. Vreg, France. 1990. *Demokratično komuniciranje: prispevek k pluralistični paradigmi v komunikacijski znanosti*. Maribor: Založba Obzorja.
53. Webb, Jen. 2009. *Understanding Representation*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications Ltd.

54. Z. Š., M. S. 1993. Komunalna banka izgubila zaupanje v Elektrovino. *Delo*, 4 (4. september).
55. Zavod za zaposlovanje Republike Slovenije. 2016. *Gibanje registrirane brezposelnosti, 1897 - 2009*. Dostopno prek: http://www.ess.gov.si/_files/63/Gibanje%20BP_1987-2009.pdf (17. maj 2016).
56. Zupančič, Jelka. 1993. »Ljudje so pač racionalni«. *Večer*, 4 (4. september).